

2015/8001

in de Steigers

tweëntwintigste jaargang 2015 - nr. 3

west-vlaanderen
de gedreven provincie

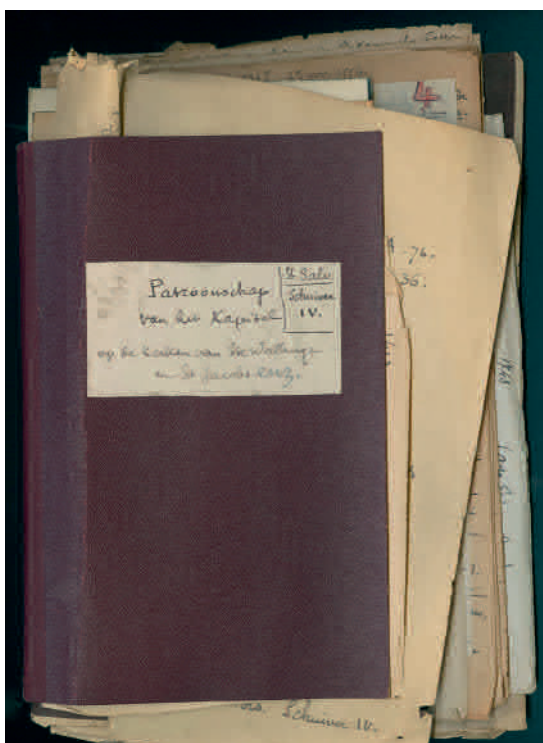
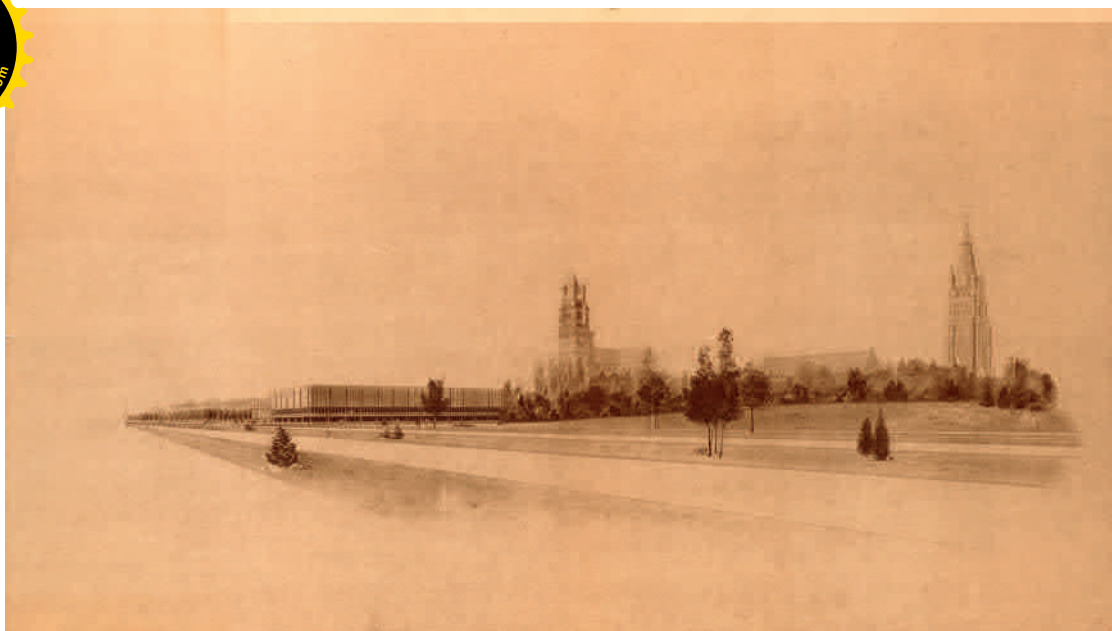
in de Steigers

Erfgoednieuws uit West-Vlaanderen
tweëntwintigste jaargang 2015 - nr. 3

?? 50 jaar Westflandrica®
Jeroen Cornilly en Bart Schotte

?? Een keuze uit de collectie
Lieven Boes, Jeroen Cornilly, Dominiek Dendooven,
Marc Ryckaert en Bart Schotte

50 jaar Westflandrica

In 1965, nu 50 jaar geleden, kondigde gedeputeerde Jozef Storme officieel de oprichting van een Provinciale Bibliotheek aan. Het was het startschot voor het verzamelen van boeken, foto's, prenten en allerhande documenten in verband met West-Vlaanderen. Het leverde op een halve eeuw tijd een bonte collectie WESTFLANDRICA op, goed voor bijna drie kilometer legplanken. De verjaardag van de provinciale erfgoedbibliotheek vormt de aanleiding om een tussentijdse balans op te maken en op zoek te gaan naar de belangrijkste, merkwaardigste en verrassendste stukken uit deze nog te weinig bekende erfgoedcollectie.

Hoe het groeide

De eerste ideeën voor een Provinciale Bibliotheek waren al voor 1965 ontstaan. Toen in 1958 beslist werd om in

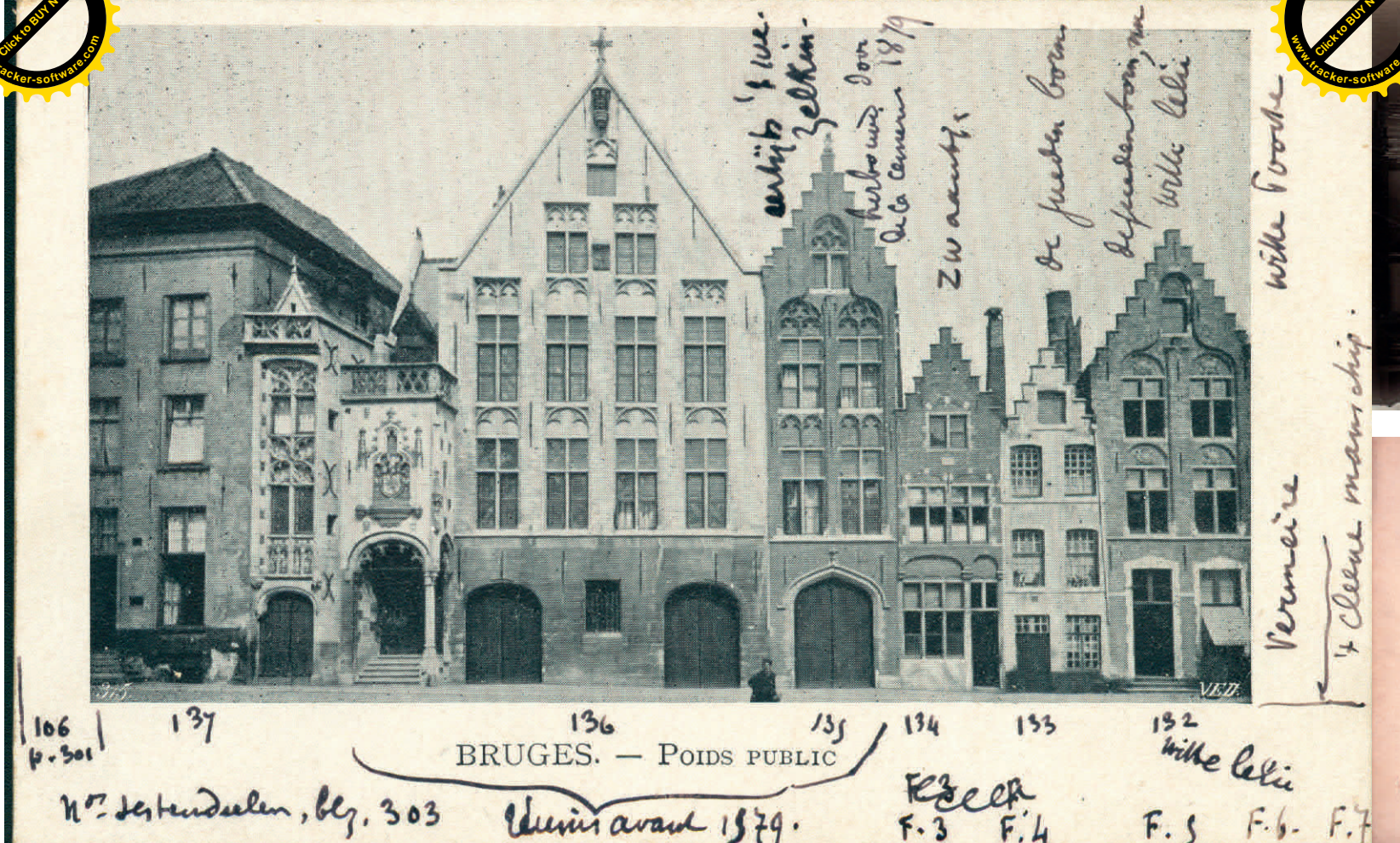
Brugge een Provinciaal Cultureel Centrum te bouwen, was een bibliotheek een van de onderdelen daarvan. Het Cultureel Centrum zou er uiteindelijk nooit komen, de bibliotheek en een museum voor moderne kunst wel. Tijdens de eerste helft van de jaren 1960 kreeg het concept van de Provinciale Bibliotheek duidelijker vorm. Het zou een bewaarbibliotheek worden over West-Vlaanderen, waar niet alleen boeken en tijdschriften verzameld zouden worden, maar ook allerhande documentatie en iconografie over de provincie en het provinciebestuur. De krachtlijnen ervan werden in september 1965 duidelijk neergeschreven in een 'provinciaal bibliotheekmemorandum', wat we als de officiële oprichtingsdatum van de Provinciale Bibliotheek beschouwen. Het aanwinstenregister start trouwens in januari 1966 en van een echte leeszaalwerking lijkt pas vanaf 1969 sprake geweest te zijn, het jaar waarin men een leeszaalregister begon bij te houden.

Kaftillustratie: collectiebeheerder Evy Van de Voorde van het Memorial Museum Passchendaele 1917 plaatst een stuk in depot (foto Geetha Slock).

Vorige pagina van links naar rechts: taartdoos van 'Boulangerie Patisserie Fernand Tyteca en Cecile Lava' in Koksijde-Bad (Bakkerijmuseum, Veurne) — depot van het Stadsarchief Ieper (foto Stadsarchief Ieper) — de Kattekoers in Ieper in 1972 (foto Wielermuseum, Roeselare).

Illustratie achterkaft:

affiche ter promotie van de musea in de provincie West-Vlaanderen. De affiche is ontworpen door Albert Setola en gedrukt door R. Deboo (Provinciale Bibliotheek Tolhuis Brugge).

En natuurlijk startte ook de collectie in 1965 niet van nul. De her en der in provinciale gebouwen aanwezige relevante boeken over West-Vlaanderen waren in de loop van 1963-1964 samen gebracht. Bovendien kon de Provincie in de nasleep van de tentoonstelling 'Stille Getuigen' (1964), heel wat stukken over de Eerste Wereldoorlog verwerven, waaronder een schenking van Clemens De Landtsheer, de eerste secretaris van het IJzerbedevaartcomité. In 1966 kon de Provincie West-Vlaanderen een belangrijk deel van de nalatenschap van Michiel English aankopen, een rijk fonds waarin ook een belangrijk deel van de papieren erfenis van de Brugse priester-historicus Adolf Duclos vervat zit. Het fonds, dat de naam English-Duclos meekreeg, bevat notities, knipsels, brochures, tekeningen, affiches, foto's, klein drukwerk, prentkaarten, enzovoort, en is van grote waarde voor de studie van de lokale en regionale geschiedenis in West-Vlaanderen

Het beheer van de Provinciale Bibliotheek was in handen van Luc Schepens (1937-1986), een romanist van opleiding, die in november 1962 in dienst getreden was. Hij kan — zonder overdrijven — een van de *founding fathers* van de Provinciale Bibliotheek genoemd worden. Tijdens zijn carrière zou hij heel wat grote en minder grote schenkingen of aankopen voor de bibliotheek regelen, begeleiden en verwerken, daarin geholpen door een aantal medewerkers. Daarnaast ontpopte Schepens zich tot een gedegen historicus met onderzoek naar vooral de Eerste Wereldoorlog en de geschiedenis van het provinciebestuur. In 1977 kreeg hij er ook de zorg over een deel van de nalatenschap van Stijn

Streuvels bij, toen het provinciebestuur het Lijsternest aankocht. Schepens was toen al vertrouwd met leven en werk van de schrijver, want met de *Kroniek van Stijn Streuvels* uit 1971 had hij een belangrijke impuls aan het Streuvelsonderzoek gegeven.

Het Tolhuis, een doorstart

De Provinciale Bibliotheek verhuisde in 2001 naar het Tolhuis in het centrum van Brugge en ging van dan af door het leven als de 'Provinciale Bibliotheek Tolhuis'. Maar niet alleen de naam wijzigde, ook de werking werd meer en meer afgestemd op een hedendaagse 'erfgoedwerking'. Uiteraard werd er verder verzameld, werd alles netjes bewaard, beschreven en aan het publiek ter beschikking gesteld. Maar daarnaast werd ook steeds meer aandacht besteed aan de publiekswerking. Enerzijds werd ingezet op de mogelijkheden van het internet: een volwaardige online catalogus en een beeldbank om de rijke iconografische collecties voor het publiek toegankelijk te maken. Daarnaast werden vanaf 2003 een reeks tijdelijke tentoonstellingen georganiseerd die het publiek kennis lieten (en laten) maken met diverse aspecten van de bibliotheekcollectie, en dus ook van het verleden van West-Vlaanderen. De Provinciale Bibliotheek Tolhuis evolueerde zo naar een echte erfgoedbibliotheek. Daarom werd in 2015 bij de Vlaamse overheid het kwaliteitslabel van erfgoedbibliotheek aangevraagd. Minister voor cultuur Gatz kende in juli 2015 dit kwaliteitslabel toe aan de Provinciale Bibliotheek, die daarmee de negende erkende erfgoedbibliotheek in Vlaanderen is.

Vier grote thema's

De collectie van de Provinciale Bibliotheek werd uitgebouwd rond een viertal krachtlijnen. De verbindende factor is dat het gaat om allerhande geschreven, gedrukte en iconografische materialen over de (cultuur-)geschiedenis van West-Vlaanderen, haar regio's, gemeenten en de werking van het provinciebestuur zelf. In essentie gaat het om stukken daterend sinds 1795, het jaar waarin het Leiedepartement (de rechtstreekse voorloper van de provincie) werd opgericht. Het verklaart het diverse karakter van de bibliotheekcollectie, zowel wat de bewaarde materialen als de onderwerpen betreft. Door de manier waarop de collectie groeide, zijn er wel een aantal duidelijke thema's aanwezig.

Lokale en regionale geschiedschrijving is ruim vertegenwoordigd in de collectie. In de eerste plaats zijn er de duizenden lokale historische publicaties en de talrijke heemkundige tijdschriften. Daarnaast bewaart de bibliotheek ook een reeks documentaire fondsen van (amateur-)historici die van de geschiedenis van West-Vlaanderen of een bepaalde regio hun hoofdonderwerp maakten. Het fonds English-Duclos is daarvan het meest in het oog springende voorbeeld, maar ook fondsen zoals dat van Urbain Naert, Valentin Degrande of Karel M. De Lille zijn daar voorbeelden van.

De figuur van Stijn Streuvels deed in 1977 nadrukkelijk zijn intrede in de collectie van de Provinciale Bibliotheek. Na de aankoop van het Lijsternest werd de rijke fotocollectie van Streuvels — inclusief honderden glasnegatieven — naar de bibliotheek overgebracht,

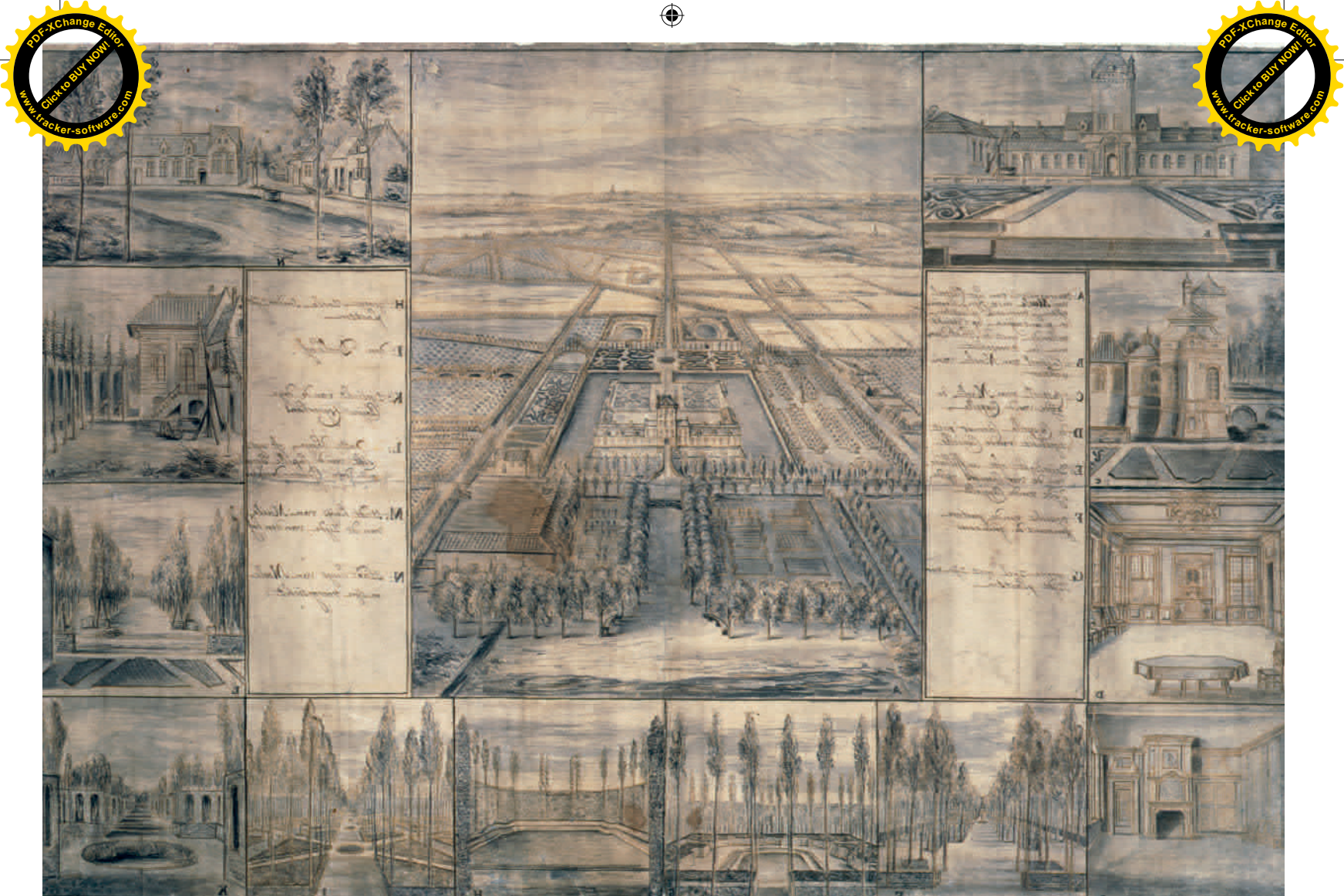
samen met een deel van zijn bibliotheek. De Eerste Wereldoorlog is van bij aanvang een belangrijk aandachtspunt geweest, een terrein waarop de bibliotheek volgens Dominiek Dendooven Van het In Flanders Fields Museum een voortrekkersrol heeft gespeeld. In de loop van de jaren werden onder meer een ruime collectie tekststafiches bij elkaar gebracht en een groot aantal foto's, tekeningen en prentkaarten over de Eerste Wereldoorlog.

De beeldcollectie over West-Vlaanderen is trouwens een derde grote troef van de Provinciale Bibliotheek. De kern wordt gevormd door de verzameling van Alexis Verbouwe, honderden tekeningen, etsen, litho's en foto's die de Provincie in 1953 en 1960 kon aankopen. Sindsdien werden herhaaldelijk prentkaarten, dia's, architectuurtekeningen, foto's, porseleinkaarten, litho's, glasnegatieven, etc. verworven. Daarbij zijn ook heel wat persfoto's die niet alleen een beeld geven van hoe West-Vlaanderen in de loop van de 20^e eeuw veranderde, maar ook het dagelijks leven in de kustprovincie laten zien.

In woord en beeld

De rijke collectie is echter nog te weinig bekend bij het (West-Vlaamse) publiek. De vijftigste verjaardag — die niet onopgemerkt voorbij mocht gaan — werd aangegrepen om de collectie ruim onder de aandacht te brengen. Er werd een collectieboek samengesteld, met de titel WESTFLANDRICA. De geschiedenis van de bibliotheek en haar collectie worden erin gereconstrueerd, vier essays staan stil bij evenveel aspecten van de collectie en de verschillende fondsen en verzamelingen van de bibliotheek. Ruim vierhonderd illustraties brengen de collectie ook in beeld. Er werd ook een grote collectiepresentatie voorbereid, een tentoonstelling van niet minder dan 330 stukken in het Provinciaal Hof in Brugge. Uit die 330 stukken selecteerden we 25 markante documenten die samen een representatieve dwarsdoorsnede van de collectie vormen, waarin diverse aspecten van de collectie en van de geschiedenis van de Provinciale Bibliotheek aan bod komen. In dit themanummer van *In de Steigers* brengen we de verhalen van deze 25 stukken in evenveel teksten. De redactie was in handen van de ploeg die de tentoonstelling en het boek inhoudelijk vorm gaven: Lieven Boes (LB), Jeroen Cornilly (JC), Dominiek Dendooven (DD), Marc Ryckaert (MR) en Bart Schotte (BS).

Jeroen Cornilly en Bart Schotte

Panoramisch gezicht op het kasteel van Male (18^e eeuw)

Het kasteel van Male, gelegen op een drietal kilometer ten oosten van Brugge, heeft een lange en bewogen geschiedenis. Achtereenvolgens grafelijke burcht, adellijk kasteel en abdij, heeft het in de loop van de tijden meermaals vernielingen en periodes van wederopbouw doorgemaakt. Tekstvermeldingen zijn er vanaf de 12e eeuw en afbeeldingen vanaf de 16e eeuw. Een van de mooiste en interessantste iconografische documenten is een reeks tekeningen op een groot vel papier (53 x 78 cm), uitgevoerd in pen en aquarel. Het is afkomstig uit de prentenverzameling van Alexis Verbouwe (1872-1968) die door het West-Vlaamse provinciebestuur verworven werd. Zodoende is het nu een van de pronkstukken van de iconografische collectie van de Provinciale Bibliotheek Tolhuis. Het document bestaat uit een centrale plaat met een panoramisch gezicht op het kasteel van Male en de omliggende tuinen en landerijen. In de verte reikt het oog tot Damme, waarvan de kerktoeren aan de einder kan ontwaard worden. Rondom de centrale plaat zijn twaalf kleinere tekeningen geplaatst, die elk een detail van het kasteel (met inbegrip van een paar interieurs), de tuinen of het dorp Male tonen. Tevens is een handgeschreven legende toegevoegd. Het stuk is noch gesigineerd, noch gedateerd. Toch kan het met

vrij grote zekerheid geïdentificeerd worden. Er bestaat namelijk een gesigineerde kopergravure waarop exact hetzelfde panoramische gezicht te zien is en die van de hand is van Norbert Heylbrouck senior. Heylbrouck was in de eerste helft van de 18e eeuw actief als graveur, medaillist en goudsmid. Er mag aangenomen worden dat de tekening gemaakt is als ontwerp voor de gravure. Of Heylbrouck ook de auteur van de tekening is, is niet zeker maar wel goed mogelijk. Ook de opdrachtgever is zo goed als zeker bekend. In maart 1710 werd baron François Claesman de nieuwe eigenaar van Male en hij liet het kasteel verbouwen naar de mode en de comforteisen van de tijd. Het ligt voor de hand dat hij de prent liet maken. De gravure — mét wapenschild — droeg immers bij aan het prestige van de baron en zijn nieuwe woonst. — (MR)

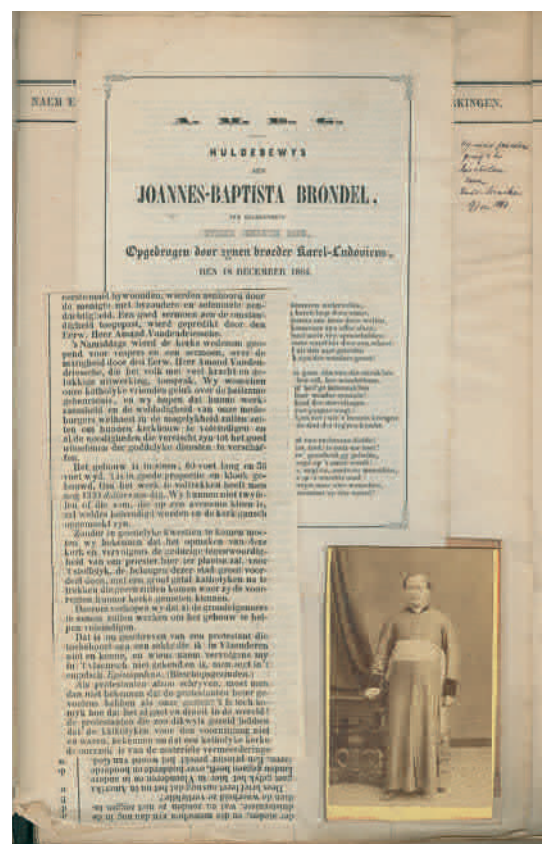
Literatuur: Cafmeyer Sabine, 'De bouwgeschiedenis van het kasteel van Male tot 1953', *Male, burcht en abdij*, Brugge, 1981, 145-175.

Aantekeningen over Mgr. Jean-Baptiste Brondel (1842-1903)

Eén van de belangrijkste fondsen van de Provinciale Bibliotheek Tolhuis is het fonds English-Duclos. Het bestaat uit een zeer rijke en diverse documentatie die samengebracht werd door twee Brugse priesters-historici: Adolf Duclos (1841-1925) en Michiel English (1885-1962). De documentatie gaat over kerkgeschiedenis, volksdevotie en kunstgeschiedenis, maar ook over West-Vlaamse en vooral Brugse geschiedenis. Een representatief voorbeeld van een stuk uit dit fonds is de bundel over bisschop Brondel. Die werd samengesteld door Duclos, kwam na diens overlijden in het bezit van English en was — blijkens een eigenhandige aantekening van English op het voorblad — ook enige tijd in handen van Paul Allossery (1875-1943), die de biograaf was van Duclos en tevens auteur van een boek over West-Vlaamse zendelingen. Via de nalatenschap van English kwam hij uiteindelijk in de Provinciale Bibliotheek terecht. De bundel is een voorbeeld van de manier waarop Duclos documentatie vergaarde: hij bracht briefwisseling, drukwerk, knipsels, foto's en eigen aantekeningen rond een bepaald onderwerp samen en verzamelde die in een map of kleefde die in een schrift. In dit geval is het schrift eigenlijk een register dat bedoeld was om de ledenadministratie van een vereniging bij te houden. De documentatie gaat over Jean-Baptiste Brondel, die in 1842 in Brugge geboren werd. Brondel deed priesterstudies aan het Amerikaans College in Leuven en vertrok vervolgens — zoals wel meer Vlaamse priesters in die tijd — als missionaris naar Noord-Amerika. Hij vatte er zijn pastoraal werk aan in 1866. Hij verbleef onder andere gedurende ruim tien jaar in het stadje Steilacoom, in wat nu de staat Washington (VS) is. Hij was er pastoor in de oudste rooms-katholieke kerk van de staat (het gebouw bestaat nog steeds en is nu geregistreerd als nationaal erfgoed). In 1879 werd hij bisschop van Vancouver Island in Canada. In 1883 tenslotte verhuisde hij naar Helena, in de staat Montana (VS), om er apostolisch vicaris te worden en het jaar daarop tot eerste bisschop van het nieuw opgerichte bisdom aldaar gewijd te worden. Hij bleef bisschop van Helena tot aan zijn overlijden in november 1903. Duclos en Brondel waren al van in hun humanioratijd in het Brugse Sint-Lodewijkscollege met elkaar bevriend en bleven hun hele leven met elkaar corresponderen. De brieven die Duclos van Brondel ontving zijn in het register gekleefd. Daarnaast treft men er heel wat krantenknipsels over Brondel en zijn missie aan, ook uit Amerikaanse kranten. Voorts zijn er foto's

en allerhande klein drukwerk, gaande van bidprentjes, brochures en een 'huldebewys' ter gelegenheid van Brondels eerste mis, over programma's van festiviteiten georganiseerd bij latere bezoeken van bisschop Brondel aan zijn geboortestad, tot zijn overlijdensbericht toe. De bundel getuigt niet alleen van de uiterst systematische en zorgvuldige wijze waarop Duclos zijn leven lang documentatie verzameld heeft, hij vormt ook een waardevol en uniek getuigenis over persoon, leven en werk van een West-Vlaming die in het buitenland een mooie (kerkelijke) carrière uitbouwde en tegelijk het contact met het thuisland bleef onderhouden. — (MR)

Literatuur: Allossery P., *Onze Westvlaamse zendelingen*, dl. 1, Brugge, 1924, 1-3. Allossery P., *Kan. Adolf Duclos (1841-1925) met een kijk op den zoogenaamden taalparticularistenstrijd*, Brugge, 1930.

Het stoetenboek van Adolf Duclos (1887)

Op 15 augustus 1887 werd in aanwezigheid van Koning Leopold II het standbeeld van Jan Breydel en Pieter de Coninc op de Markt van Brugge feestelijk onthuld. Al in 1867 was er in Brugge een Breydelcommissie opgericht, die fondsen voor het standbeeld inzamelde. In 1882 schreef het Brugse stadsbestuur een ontwerpwedstrijd uit, met de Brusselse beeldhouwer Paul De Vigne als winnaar. Het monument werd in 1887 onder ruime belangstelling op zijn voetstuk geplaatst en werd dat jaar maar liefst twee keer onthuld, het gevolg van een dispuut tussen de liberale Breydelcommissie en het katholieke stadsbestuur.

Een eerste officieuze onthulling van het monument, georganiseerd door de Breydelcommissie, had plaats op 11 juli 1887. Het stadsbestuur, dat in 1886 een eigen stedelijke Breydelcommissie in het leven had geroepen, organiseerde grote feestelijkheden van 14 tot 22 augustus 1887. Hoogtepunten waren de eigenlijke onthulling in aanwezigheid van de vorst en de rondgang van een 'Guldensporenstoet'. De stuwende kracht achter deze historische optocht was kanunnik Adolf Duclos, die hiermee trouwens niet aan zijn proefstuk toe was. In 1875 had hij ook al de Blindekensprocessie vernieuwd

en in 1884 een Karel de Goedestoet vorm gegeven. Duclos werkte een stoet uit met twaalf taferelen, waaronder 'Pieter de Coninc verlost uit het gevang', 'de Brugsche Metten', 'het leger trekt op naar Kortrijk', 'de zegevierende terugkomst van het leger' en een afsluitende 'zegewagen'.

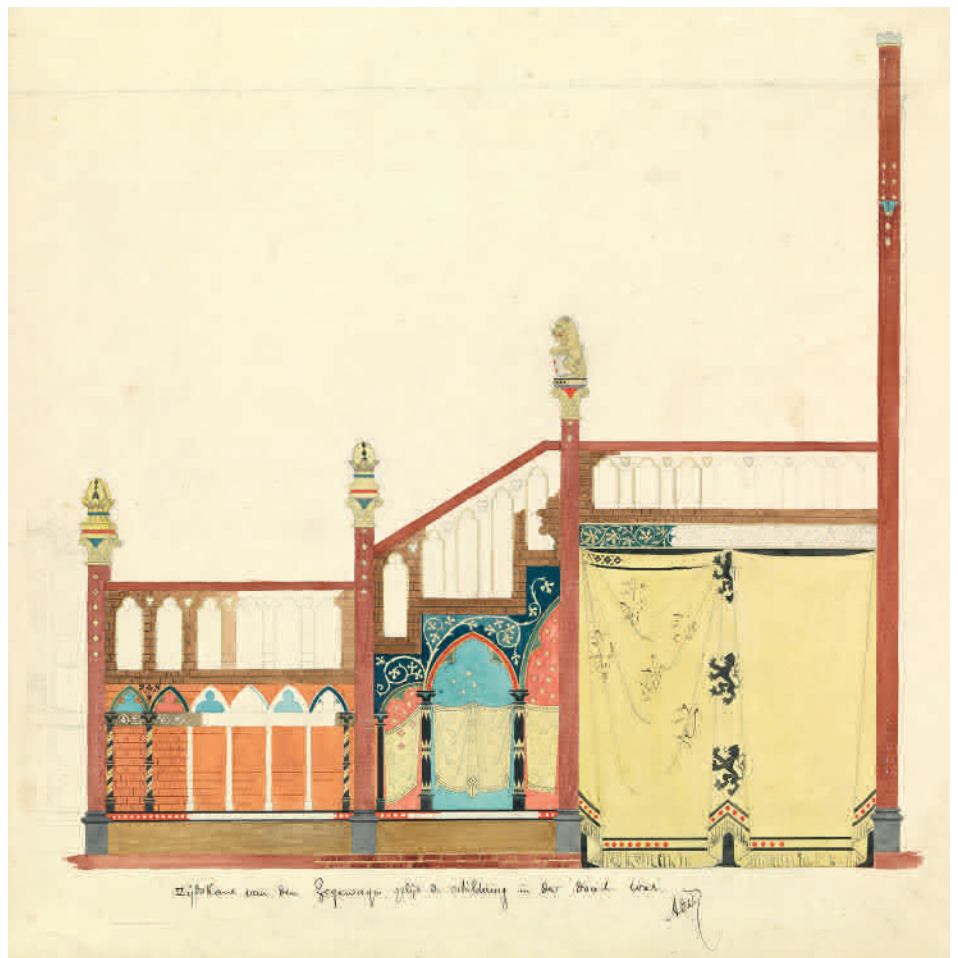
Duclos spendeerde weken aan de minutieuze voorbereiding van de stoet: de uitwerking van de taferelen, het ontwerp van de kostuums en rekwisieten, de praalwagens, enzovoort. Hij hechtte daarbij veel belang aan historische correctheid. Een belangrijk deel van zijn voorbereidingen bundelde hij in wat bekend staat als 'het stoetenboek van Adolf Duclos', een in leer ingebonden bundel met een dikte van bijna 9 centimeter en het opschrift 'Historische Stoet Breidel & De Coninc'. De bundel begint met een aantal losse knipsels in verband met de organisatie van de stoet. Daarna volgt de eigenlijke documentatie, geordend volgens tussentitels zoals 'heren, klederdracht', 'wapenmannen', 'ridders' en 'wagen Groeninghe'. Het gaat in hoofdzaak om allerhande natekeningen uit verlichte handschriften uit de nationale bibliotheken van Brussel en Parijs, en uit allerhande publicaties van Viollet-Le-Duc. Voor wa-

penschilden zijn er ook ingekleurde versies ingebonden. Het album geeft ons een — wellicht onvolledig — beeld van Duclos' inspiratiebronnen bij het uitwerken van de historische stoet. Uit de vele voorbeelden selecteerde hij de relevante schetsen, waarmee de kleermakers vervolgens aan de slag konden.

Het stoetenboek is het meest spectaculaire, maar niet enige deel van Duclos' voorbereiding die bewaard bleven. Er zijn ook nog fraaie ontwerptekeningen voor de praalwagens en een register waarin Duclos noteerde wie mee opstapte in de stoet, welk kostuum ze droegen en welke rekwisieten ze nodig hadden. — (BS)

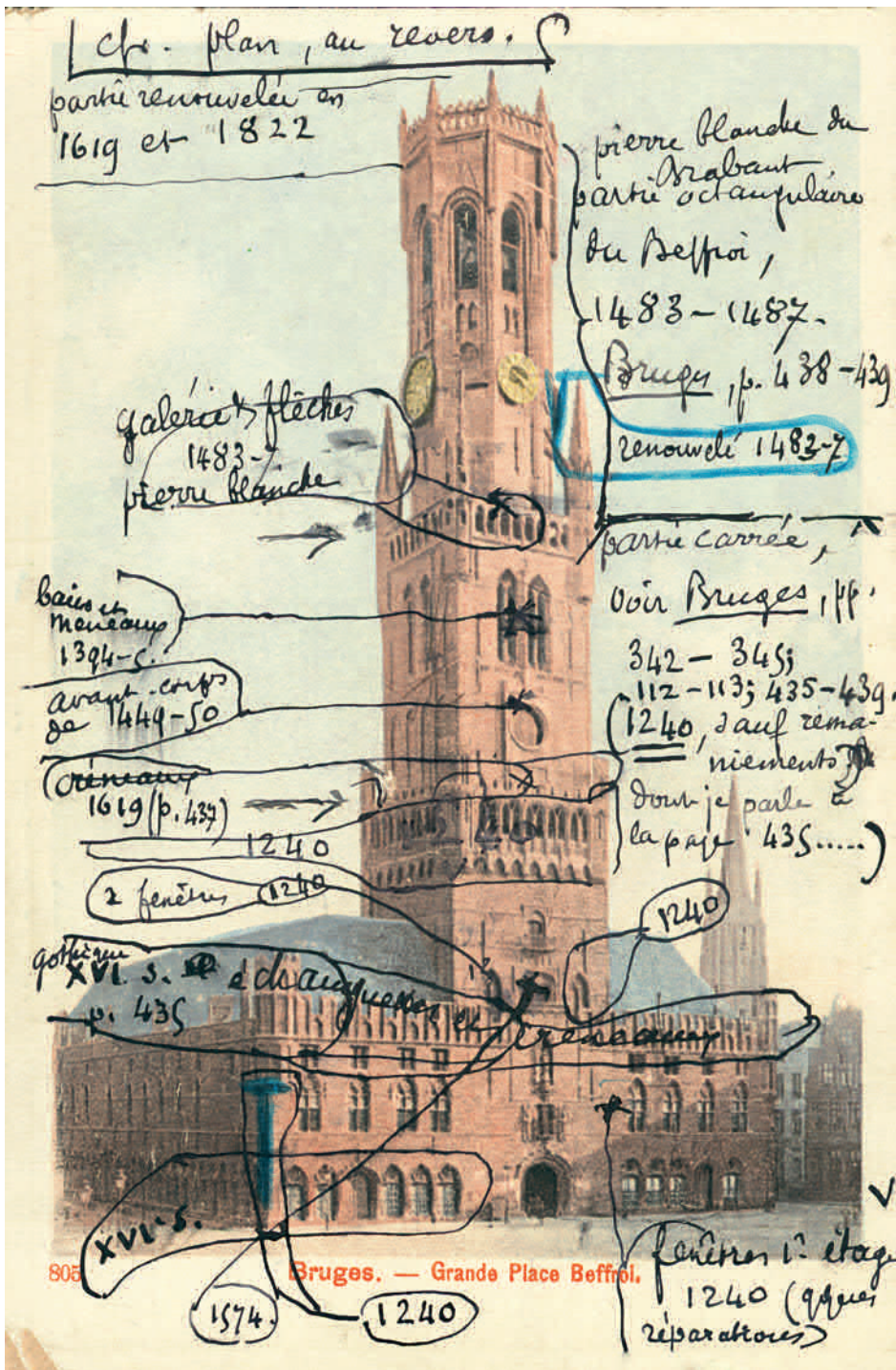
Literatuur: Gyselen Gaby, 'Een stoetenboek van kannik Adolf Duclos 1887', in: *Album Antoon Viaene*, Brugge, 1970, 221-228. Vanhoutryve André, *Jan Breydel en Pieter de Coninc*, Brugge, 1987.

Prentkaart van het belfort van Brugge (na 1910)

Kanunnik Adolf Duclos (1841-1925) geniet vooral bekendheid als auteur van het boek *Bruges, histoire et souvenirs*, verschenen te Brugge in 1910. Dit werk van 592 pagina's is niet alleen zijn *magnum opus*, het geldt — niettegenstaande zijn ouderdom en beperkingen — nog steeds als een van de absolute standaardwerken over de

geschiedenis van Brugge. Ondanks de vele honderden boeken en artikels die sindsdien aan Brugges verleden gewijd werden, moet de hedendaagse historicus voor een aantal zaken nog steeds bij Duclos te rade gaan. Voor het schrijven van zijn boek verzamelde de geleerde kanunnik een indrukwekkende hoeveelheid documentatie en aantekeningen, die thans bewaard worden in de Provinciale Bibliotheek Tolhuis. Hierbij noteerde hij niet alleen de informatie die hij in boeken en archiefstukken vond, maar hij maakte ook tekeningen: stratenplannetjes, details van gebouwen, schetsen van archeologische waarnemingen... En vooral: hij schreef de vragen en onzekerheden op die rezen bij zijn studie en formuleerde hypothesen die het onderzoek vooruit konden helpen. Op die wijze kan men als het ware zijn denkproces volgen. Als zuinig man maakte Duclos zijn aantekeningen vaak op de achterkant van gebruikte vellen, tot enveloppes en doodsbrieven toe. Soms ook gebruikte hij bestaande illustraties om er aantekeningen op te maken. Een voorbeeld is de hierbij afgebeelde prentkaart van het belfort van Brugge. Op een gewone commerciële prentkaart noteerde hij in zijn typische handschrift allerlei gegevens over het bouwwerk, zoals gebruikte materialen, bouwdata en verbouwingen. Op de achterzijde tekende hij ook nog een grondplannetje met verdere commentaar. De aantekeningen dateren overigens van na 1910, want hij verwijst naar zijn boek (*voir Bruges ...*) waar op de aangeduide pagina's inderdaad uitvoerig sprake is van het belfort. Het toont meteen aan dat hij na het verschijnen van het boek niet ophield met vorsen en noteren. Mogelijk met het oog op een tweede uitgave? — (MR)

Literatuur: Duclos A., *Bruges, histoire et souvenirs*. Avec huit cartes ou plans hors texte et 314 photogravures, Brugge, 1910. *Panorama van Brugse geschiedschrijving sedert Duclos (1910)*, Brugge, 1972.

Luxe-editie van *De drievoudige smaad aan de schoonheid* van Henry van de Velde (1933)

‘Met hartelijken dank voor de minzamen groet (letzte nacht)’ schreef architect Henry van de Velde (1863-1957) op het titelblad van zijn boek *De drievoudige smaad aan den schoonheid*. De opdracht was gericht aan de schrijver Stijn Streuvels (1871-1969) en dateert wellicht uit 1931. Het boekje verscheen dat jaar en Streuvels ontving het eerste van de tien bibliothele exemplaren die voor Henry van de Velde zelf op Pannekoek-papier gedrukt werden. Streuvels en van de Velde kenden elkaar — zo lijkt de aanwezigheid van dit kleinood in Streuvels’ bibliotheek aan te geven — op een vriendschappelijke manier.

Wanneer Streuvels de acht jaar oudere van de Velde leerde kennen, is niet duidelijk. Streuvels publiceerde in 1896-1897 het verhaal *Slenteren* in het literaire avant-gardetijdschrift *Van Nu en Straks*, een blad waaraan van de Velde als illustrator meewerkte. Van de Velde verhuisde in 1899 naar Duitsland. Dat het al voor 1900 tot een ontmoeting tussen beide heren kwam, lijkt weinig waarschijnlijk. In 1926 vestigde Van de Velde zich terug in België, waarmee zijn zogenaamde ‘tweede Belgische periode’ (1926-1947) aanbrak. Streuvels was ondertussen een gewaardeerd schrijver en ontmoette in de jaren 1930 Henry van de Velde herhaaldelijk, getuige een aantal brieven en foto’s. In het archief van Stijn Streuvels — bewaard in het Letterenhuis in Antwerpen — steekt bijvoorbeeld een brief uit maart 1928 van Henry van de Velde gericht aan Streuvels

In de rijke fotoverzameling van Streuvels in de Provinciale Bibliotheek zijn er foto’s van twee verschillende ontmoetingen tussen Streuvels en van de Velde. Een eerste werd genomen voor *La Nouvelle Maison*, het huis dat van de Velde in 1927 voor zichzelf in Tervuren bouwde. Het lijkt een persoonlijk bezoek aan van de Velde geweest te zijn, zonder verdere protagonisten. De foto’s geven trouwens blijk van Streuvels’ belangstelling voor het modernistische huis in Tervuren. Een tweede reeks foto’s toont Streuvels in het gezelschap van schilder Albert Saverys (1886-1964) en van de Velde in Knokke. De sfeer is ongedwongen en vriendschappelijk. Op een van de foto’s poseren Streuvels, van de Velde en Saverys naast elkaar op de bakstenen muur voor de villa ‘Westhinder’. Van de Velde had in 1931 voor Saverys en de Gentse koffiehandelaar Colman op de dijk van

Knokke de modernistische dubbelvilla ‘Noordhinder-Westhinder’ ontworpen. Saverys nodigde de daaropvolgende jaren herhaaldelijk vrienden zoals Streuvels, August Vermeylen (1872-1945), van de Velde en Jozef De Coene (1875-1950) aan zee uit, onder meer op kerstmis. Het boekje met opdracht van Henry van de Velde is slechts één van de vele boeken met een persoonlijke opdracht in Streuvels’ bibliotheek, boeken die getuigen van zijn vele contacten in de culturele wereld. — (JC)

Literatuur: Pauwels Peter, *Albert Saverys 1886-1964*, Gent, 2014. — Schepens Luc, *Kroniek van Stijn Streuvels 1871-1969*, Brugge, 1971.

Lithografie van de gemeenteschool van Aarsele (1830)

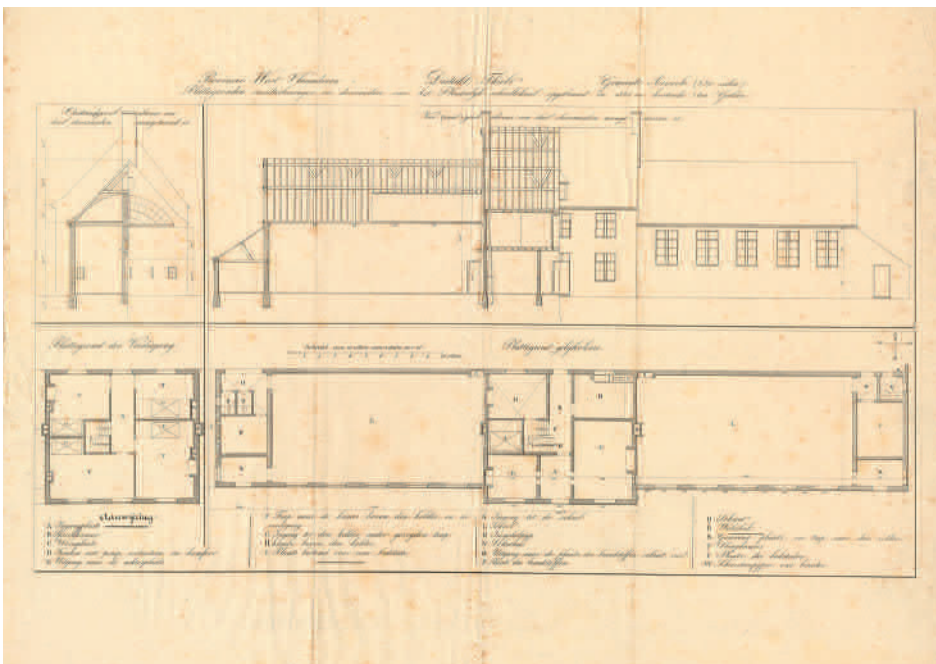
De Provinciale Bibliotheek bezit vier lithografieën van lagere schoolgebouwen, opgetrokken in plattelandsgemeenten omstreeks 1825. De lithografieën van scholen in Aarsele, Knokke, Oostkamp en Houthem zijn sterk gelijkend, wat erop wijst dat ze als een reeks gemaakt werden. Telkens staat de gemeente vermeld, het aantal inwoners van de gemeente, het bouwjaar van de lagere school en de kostprijs in gulden. Van elk van de schoolgebouwen worden een doorsnede, een geveltekening en een plattegrond weergegeven, samen met een gedetailleerde identificatie van alle lokalen.

Deze uitzonderlijke lithografieën — er zijn voorlopig geen andere exemplaren bekend — zijn interessante voorbeelden van drukwerk gemaakt door de provincie West-Vlaanderen ter ondersteuning van haar beleid. Onder het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830) voerde de nationale overheid een actieve onderwijspolitiek met de bedoeling om de kwaliteit van het lager onderwijs te verbeteren. Architectuur speelde daarin een belangrijke rol, want degelijke en geschikte schoolgebouwen werden als onontbeerlijk gezien voor het verbeteren van het lager onderwijs. Er werden subsi-

dies gegeven en richtlijnen voor scholenbouw uitgevaardigd. De resultaten bleven niet uit en vanaf 1825 werden tientallen nieuwe lagere scholen opgetrokken, ook in West-Vlaanderen. Het West-Vlaamse provinciebestuur leverde trouwens ook belangrijke inspanningen en schreef vanaf 1825 op haar begroting een krediet voor het subsidiëren van scholenbouw in. Met succes, want de provinciaal architect Jean-Augustin Van Caneghem kreeg vanaf 1825 steeds meer vragen van gemeenten om de plannen voor een nieuwe lagere school te bouwen.

Om de kwaliteit van de scholenbouw nog verder te verbeteren, besliste het ministerie van onderwijs in 1828 om een platenalbum met tien goede voorbeelden samen te stellen. West-Vlaanderen was vertegenwoordigd met twee ontwerpen! Ook het West-Vlaamse provinciebestuur vatte in 1829 het plan op om goede voorbeelden te verspreiden. Uit de ontwerpen van provinciaal architect Van Caneghem werden negen voorbeelden geselecteerd, waarbij landelijke gemeenten van uiteenlopende grootte vertegenwoordigd waren, variërend van 600 tot bijna 5.000 inwoners. De plannen werden op veertig exemplaren gelithografeerd bij Jobard in Brussel en vanaf 1833 verspreid. Gemeenten die bouwplannen hadden, konden zich dankzij de voorbeelden een beter idee vormen van de grootte en de kostprijs van een schoolgebouw. De onderliggende bedoeling was dan ook dat in de toekomst de ontwerpen van de provinciaal architect vlotter goedgekeurd en gerealiseerd zouden worden. De gelithografeerde platen moesten dus een snellere realisatie van een degelijk netwerk van lagere scholen in West-Vlaanderen in de hand werken. — (JC)

Literatuur: Cornilly Jeroen, *Architect/Ambtenaar*, doct. verh., Leuven, 2013, 328-344.

Menu van het banket aangeboden door de Provincie West-Vlaanderen naar aanleiding van 50 jaar Provinciewet (1886)

Toen België in 1830 onafhankelijk werd, bleef de provinciale indeling van het grondgebied behouden zoals die onder koning Willem I had bestaan (en die zelf terugging op de departementen van de Franse tijd). De Belgische provinciewet, die de organisatie van het provinciale bestuursniveau in detail regelde, werd evenwel pas op 30 april 1836 van kracht. In 1886 was de wet dus een halve eeuw oud, en dat werd in West-Vlaanderen herdacht met een officieel banket. Voor het ontwerpen en drukken van de menukaart werd een beroep gedaan op de Bruggeling Pieter Raoux (1845-1917). Als kunstschilder, graveur en lithograaf met een eigen steendrukkerij heeft hij heel wat prenten en affiches vervaardigd. De tekst van het menu is te lezen op een doek of tapijt dat door drie engeltjes of putti opgehouden wordt. Rechtsboven draagt een banderol de jaartallen 1836 en 1886. Links is een zeegezicht getekend, met twee vissersboten en Oostende op de achtergrond. Eveneens links ziet men een graanschoof en enkele werktuigen die verwijzen naar de land- en tuinbouw. Rechts is een deel van de Brugse Burg afgebeeld. Op de voorgrond zit een gekroonde maagd die de provincie moet voorstellen. Zij helpt een engeltje bij het schilderen van een binnengezicht van de gotische zaal in het stadhuis van Brugge. Het is beslist geen toeval dat de gotische zaal hier centraal staat. Dit was immers de ruimte waar op dat ogenblik de provincieraad zijn vergaderingen hield. De eigen vergaderzaal op de Markt, die pas in 1852 in gebruik genomen was, was namelijk in 1878 afgebrand en de heropbouw liet op zich wachten. De stad Brugge had overigens al eerder de gotische zaal ter beschikking van de provincie gesteld, want ook vóór 1852 kwam de provincieraad hier bijeen. Als dank voor die jarenlange gastvrijheid schonk de provincie precies in 1886, ter gelegenheid van vijftig jaar provinciewet, aan de stad een monumentale neogotische schouw die in de gotische zaal werd geplaatst — en er zich thans nog steeds bevindt. Die schouw is ook duidelijk te zien op de menukaart. De kaart is een fraai voorbeeld van een chromolithografische menukaart zoals die in die tijd in de mode was, en waarvan de Provinciale Bibliotheek er heel wat in de verzameling heeft. Tegelijk is het een van de vele documenten die de bibliotheek bewaart over het eigen provinciaal bestuur. — (MR)

Literatuur: Schepens Luc, 'Geschiedenis van de vergaderzaal van de Provincieraad', in Schepens L., Devliegher L. e.a., *Het Provinciaal Hof te Brugge*, Brugge, 1976, 9-21.

Affiche van de tentoonstelling Stille Getuigen (1964)

Het lijkt ons vandaag nauwelijks voor te stellen, maar in de jaren 1950 en 1960 was er nauwelijks belangstelling voor de Eerste Wereldoorlog. Omdat het conflict echter zo innig verbonden is met de geschiedenis van West-Vlaanderen, nam het provinciebestuur in de aanloop naar de vijftigjarige herdenking resoluut een voortrekkersrol op zich in het onderzoek naar en het verzamelen van materiaal uit de Grote Oorlog. Een eerste initiatief was de provinciale wedstrijd in 1959 voor historische studies over in 1914-1918 geteisterde gemeenten. Dat was op meer dan één vlak een groot succes: maar liefst 25 werken werden ingediend, waarvan er velen werden uitgegeven en tot op vandaag als standaardwerken gelden. Een volgend initiatief was een reizende tentoonstelling die gewijd was aan kunst en cultuur in de frontstreek. De tentoonstelling die de naam *Stille Getuigen* kreeg was tussen 20 juni 1964 en 18 december 1964 te zien in achtereenvolgens het stadhuis van Veurne, de hallen van Nieuwpoort, de Boterhalle in Diksmuide, de Lakenhallen van Ieper, het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven in Antwerpen, het Gallo-Romeins Museum in Tongeren en de Universiteitsbibliotheek in Gent. De affiche werd ontworpen door de bekende Brugse graficus Arno Brys die daarbij gebruik maakte van de tekening 'Kerstnachtvisioen' van Joe English.

Met de keuze voor kunst en cultuur aan het front — en niet langer alleen het militaire verhaal — was de Provincie West-Vlaanderen overigens niet alleen mee met haar tijd, ze liep er zelfs op vooruit: pas enkele decennia later zouden professionele historici van de Eerste Wereldoorlog hiervoor aandacht krijgen. De tentoonstelling kwam ook op het juiste moment. In de jaren 1960 waren nog veel directe getuigen in leven. Zij vonden in de nieuwe Provinciale Bibliotheek van West-Vlaanderen een instelling aan wie ze hun papieren ter bewaring voor het nageslacht konden toevertrouwen. Dat besepte men toen ook terdege, zoals blijkt uit het voorwoord van gouverneur Pierre van Outryve d'Ydewalle in de catalogus van *Stille Getuigen*. Niet alleen waren toen weinig instellingen geïnteresseerd in de Eerste Wereldoorlog maar ook het feit dat de historici die aan de bibliotheek waren verbonden effectief aan de slag gingen met het hen toevertrouwde materiaal, versterkte het gevoel dat 'dit de juiste plek met de juiste mensen' was. De lijst van bruikleengevers in verband met de Eerste Wereldoorlog oogde dan ook indrukwek-

kend, zowel kwantitatief als kwalitatief.

Mede daarom is de catalogus van *Stille Getuigen* ruim vijftig jaar na zijn verschijning nog steeds een goede inleiding op het cultuurleven achter het Belgische front. Door de secure vermelding van elke bron en bruikleengever fungeert hij als literatuurwijzer en bronnengids. Uiteindelijk zijn "nagenoeg alle documenten en boeken in privébezit die in de catalogus vermeld werden" in de collectie van de Provinciale Bibliotheek terechtgekomen. — (DD)

Literatuur: L.S., 'Archief 1914-1918', *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis* 102 (1965), 222. — *Stille Getuigen 1914-1918. Kunst en geestesleven in de frontstreek. Catalogus van de tentoonstelling*, Brugge, 1964.

Verslagboek van de Vlaamse Studiekring (1915-1917)

De situatie van de Belgische militairen achter het IJzerfront was niet te benijden: doordat meer dan 95 % van het grondgebied door de Duitsers bezet was, waren de meesten afgesneden van alle contact met thuis en het leven in de loopgraven was vuil en bovenal erg eentonig. Om de verveling tegen te gaan, om zin te geven aan het loopgravenbestaan, uit een oprecht verlangen naar volksverheffing en uit een bekommernis voor het zielenheil van de mannen, werden vooral door aalmoezeniers studiekringen opgericht. Eén van die aalmoezeniers was Jozef Pauwels (1890-1975). De jonge en gedreven priester richtte in mei 1915 in het 1ste bataljon van zijn 13de Linierregiment een Vlaamse studiekring op onder het voorzitterschap van August Van Cauwelaert, oorlogsdichter en broer van volksvertegenwoordiger Frans Van Cauwelaert, en een *Cercle d'Etude* voor Franstaligen. Later kwam daar nog een 'studiekring voor werklieden' bij. Pauwels was ook de organisator van een Bond van het Heilig Hart, avondlessen waar analfabete militairen konden leren lezen en schrijven, een toneelkring, een zangkoor en bibliotheken, allemaal binnen zijn bataljon. Van 'zijn' organisaties liet aalmoezenier Pauwels verslagboeken, agenda's, statuten, ledenlijsten en strooibriefjes na, een werkelijk uniek ensemble in de oorlogscollectie van de Provinciale Bibliotheek. Daarnaast hield hij ook een *Kroniek der Studiekringen* bij, waarin genoteerd werd welke boeken de bibliotheken bevatten, welke activiteiten er georganiseerd werden enzovoort. Pauwels schreef ook een dagboek, in de vorm van notities in agenda's. Tot slot was Pauwels ook een gedreven amateurfotograaf die zowat 400 kiekjes uit de Grote Oorlog naliet.

In de studiekringen werd de situatie aan het front en in het bezette land bestudeerd en besproken. Aangezien een ruime meerderheid van de soldaten Nederlandstalig was terwijl de taal van het leger vooral Frans was, was het Vlaamse vraagstuk een steeds terugkerend onderwerp. De studiekringen speelden dan ook een grote rol in het versterken van een Vlaams bewustzijn onder de militairen. Ongerust over mogelijke politieke gevolgen, verbood stafchef Ruquoy op 11 februari 1917 alle bestaande studiekringen en aanverwante verenigingen. Bijgevolg ging het flamingantisme aan het front ondergronds wat verdere radicalisering in de hand werkte. Dat de Vlaamse studiekringen aan de basis van die zogenaamde frontbeweging lagen, is genoegzaam bekend. Erg veel archief van de studiekringen is er echter niet.

Een dergelijk verslagboek is dus van groot belang om te weten wat er bestudeerd werd, waarover gediscussieerd werd en dus hoe het bewustwordingsproces precies verliep. — (DD)

Literatuur: De Win Guy, *Belgische legeraalmoezeniers 1914-1918*. s.l. ,eigen beheer, 1994, 162. — Vanacker Daniël, *De Frontbeweging. De Vlaamse Strijd aan de IJzer*, Koksijde, 2000, 73-74, 97, 112-113, 150-151 en 164.

Britse propaganda-affiche 'De Ammunitie Oorlog' (1916)

Affiches zijn het propagandamiddel dat bij uitstek wordt geassocieerd met de Eerste Wereldoorlog. In elk van de oorlogvoerende landen werden er honderden geproduceerd, niet zelden van een hoge artistieke kwaliteit. Sommigen werden zelfs ontworpen door bekende kunstenaars, zoals de in Brugge geboren Frank Brangwyn.

Deze poster is evenwel op meer dan een vlak een buitenbeentje. De ontwerper kennen we alleen van zijn monogram GK maar de producenten Roberts & Leete hebben tijdens de Eerste Wereldoorlog veel mooie propagandaposters gedrukt. Dit exemplaar maakt deel uit van een mooi ensemble duidelijk nooit gebruikte posters van Britse makelij, maar bedoeld voor het neutrale Nederland. Zo toont een andere affiche in deze reeks een wereldkaart die duidelijk maakt hoe de Groot-Duitse gedachte ook het neutrale Nederland bedreigt. Zowel de geallieerden (Frankrijk, het Britse Rijk,...) als de centrale machten (het Duitse Rijk, Oostenrijk-Hongarije,...) voerden propaganda in neutrale landen zoals de Scandinavische landen, Spanje maar vooral Nederland. Door zijn centrale ligging was dat laatste land als het ware een neutraal eiland te midden van de strijdende partijen wat het een bijzonder strategisch belang gaf. Het was dus belangrijk om zijn gunsten te dingen. Toch zijn dergelijke propagandaposters voor neutrale landen vrij zeldzaam, zeker als ze in het Nederlands gesteld zijn.

Deze affiche verklaart op een bijzonder grafische wijze hoe het Verenigd Koninkrijk zijn achterstand op het vlak van wapenering heeft ingelopen. Dat er vooral aandacht is voor de productie van machinegeweren en voor artillerie is geen toeval. Net deze twee wapens hebben van de Eerste Wereldoorlog de uitputtingslag gemaakt die ze was: mitrailleurs en machinegeweren zorgden er voor dat een doorbraak met een klassieke infanterieaanval niet meer mogelijk was, terwijl de artillerie verantwoordelijk was voor de overgrote meerderheid van de doden en vermisten. Opvallend, rechtsboven, is de aandacht voor vrouwen in de industrie. De boodschap is duidelijk: we kunnen blijven mannen naar het front sturen want hun plaatsen in de fabrieken worden ingenomen door vrouwen. Ook de duidelijke verwijzing naar augustus 1915 is er niet zomaar: in het voorjaar van 1915 waren de Britten met een groot munitietekort geconfronteerd, de zogenaamde "Shell Crisis". Dat werd verholpen door de oprichting van een nieuw ministerie

voor Munitie onder leiding van de latere premier Lloyd George. In deze affiche komt dus ook tot uiting dat de Eerste Wereldoorlog een totale oorlog was: een oorlog waarin de hele maatschappij en alle productiemiddelen werden ingezet voor de oorlogsdoelen. — (DD)

Literatuur: Welch David, *Propaganda: power and persuasion*, London, 2013. — www.europeana1914-1918.eu

Tekening Maurice Sieron

Een zelden bestudeerd onderwerp uit de Grote Oorlog is de situatie van de Belgische geïnterneerden in Nederland. Bij de val van Antwerpen, begin oktober 1914, staken meer dan 32.000 Belgische militairen de Nederlandse grens over. Zoals dat in een neutraal land hoorde, werden ze in Nederland ontwapend en uiteindelijk in een interneringskamp ondergebracht. Daarvan waren er finaal vier: Gaasterland, Oldebroek en vooral Harderwijk en Zeist met elk tot 12.000 man. In de (officiële) herinnering aan de oorlog werden de Belgische geïnterneerden haast volledig genegeerd: hun vlucht naar Nederland leek immers sterk op desertie. Hun oorlogservaring — die nog het best te vergelijken valt met die van krijgsgevangen militairen in Duitse kampen — was ook helemaal anders dan die van de troepen aan het front. Toen ze de Nederlandse grens overstaken, verwachtten deze mannen niet dat ze opgesloten zouden worden. Ze voelden zich nutteloos en waren gedwongen tot leegloperij in een beperkte, armoedige ruimte. Bovendien was er een aanzienlijk cultuurverschil met de calvinistische Hollanders. Een en ander leidde in het kamp van Zeist op 2 en 3 december 1914 tot een ware opstand van de Belgen. De rust keerde pas weer nadat inderhaast opgeroepen troepen in de massa hadden geschoten. Balans: acht doden en achttien gewonden. De Nederlandse overheid besepte dat ze het welbevinden van de Belgische geïnterneerden moest verbeteren. Dat deed ze onder meer door ontspanning en onderwijs te organiseren.

Zeven prachtige en soms humoristische pentekeningen van Maurice Sieron (Sint-Gillis, 1879) brengen het dagelijks leven in het interneringskamp van Zeist in beeld. Ze schetsen onder meer een groot sneeuwbalengevecht en andere winterpret, het halen van koffie over een beregende en gladde appelplaats, een zicht op de kampbioscoop met toestromende militairen in regenweer, een binnenzicht in een barak met allerlei activiteiten, het wassen na het ochtendappel of het inladen van een kar. De tekeningen zijn genummerd en maakten oorspronkelijk deel uit van een grotere reeks. Ook het Museum Flehite in Amersfoort bezit verschillende prenten van Sieron. — (DD)

Literatuur: Bossenbroek Martin, *Vluchten voor de Grote Oorlog. Belgen in Nederland*, Amsterdam, 1988, 48- 51. — De Roodt Evelyne, *Oorlogsgasten. Vluchtelingen en krijgsgevangen in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Zaltbommel, 2001.

De partituur van de soldatenrevue ‘Ontploft!’ (1916)

De soldatenrevue *Ontploft!* van aalmoezenier August Nobels (1884-1938) beleefde zijn première in 1916 in Hoogstade-Linde en werd gespeeld door mannen van het 1ste bataljon van het 4de Linierregiment, een eenheid met standplaats in Brugge die dan ook heel wat West-Vlamingen in haar rangen had. Adjunct-aalmoezenier 2de klas Nobels was een populair en veelzijdig man: hij werkte mee aan de krant *De Belgische Standaard* en de organisatie *Kunst aan de IJzer*, en was een niet onverdienstelijk tekenaar en beeldhouwer. Als militair toonde hij zich toegewijd: oorlogsvrijwilliger Nobels werd tweemaal vermeld op de dagorder van het leger en kreeg tijdens de oorlog zowel het Belgische als Franse oorlogskruis als het ereteken van ridder in de Kroonorde.

Net als studiekringen of cursussen was theater een andere zinvolle manier om de verveling aan en achter het front te verdrijven en tegelijk vertier te bieden. Ondanks een eenzame poging om ‘serieus’ literair theater te brengen met de oprichting van Oscar De Gruyter’s *Fronttoneel* in 1918, waren het vooral kluchten en revues die bijzonder populair waren. In de revues werden sketches en voordrachten afgewisseld met zang en dans. Ondanks hun luchtige toon bieden dergelijke stukken een indringende blik op de gruwelijke realiteit van het dagelijkse leven van de frontsoldaten. Zonder de waarheid van dood en verderf te verdoezelen maakte humor het leven een beetje draaglijker. Sommige liederen, zoals *Zakskes Dragen* en *Ratten en Muizen*, vonden zelfs hun weg naar ‘serieuze’ liedboeken en werden decennialang door miliciens gezongen, ondanks de grimme waarheid die er achter stak. Een fragment van het lied *Ratten en Muizen uit Ontploft!* maakt dat duidelijk:

“Ratten zijn ook opgeroepen
om te vechten, met den troep;
kan’t dan missen dat ze snoepen
van ons brood en van ons snoep

Zijn de ratten oorlogsdieren,
't is nog niets bij vlooi en luis.
Want dees kennen geen manieren,
in ons broek, daar zijn ze thuis.

O ratten en muizen,
ze zitten dag en nacht aan ons brood
O vlooiën en luizen,

ze bijten ons overal rood.”

Na de oorlog werd *Ontploft!* hernomen, onder meer in Izegem. Nobels tekende voor nog een tweede succesvol theaterstuk: *Marraintjesliefde*, een blijspel dat meermaals herdrukt werd, ook na de oorlog. Opvallend is dat er sinds 2002 opnieuw een theaterstuk rondtoert onder de titel “Ontploft!”. De bekende cabaretier Begijn Le Bleu, die net als August Nobels uit Sint-Niklaas afkomstig is, is voor de titel van het Eerste Wereldoorlogstuk dat hij al ruim tien jaar brengt te leen gegaan bij zijn stadsgenoot. — (DD)

Literatuur: Vander Plaetse, Antoon, *Herinneringen aan het Vlaamse volkstoneel*, Leuven, Davidsfonds, 1960, 35-39. — Schepens Luc, De Cock Bert en Collin Ludo, ‘Nobels, August’, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt, 1998, 2210.

Het Frontblaadje 'n *Lisseweghenaerke* (1917)

De Provinciale Bibliotheek Tolhuis bezit een prachtige collectie frontblaadjes uit de Eerste Wereldoorlog. Deze door de soldaten gemaakte 'krantjes' dienden voornamelijk om nieuws over het thuisfront te verzamelen en te verspreiden onder de soldaten uit de gemeente of streek waarop het blaadje zich toespitste. Omdat de families en vrienden van de meeste Belgische soldaten zich in het door Duitsland bezette deel van het land bevonden, sijnpelde er immers slechts mondjesmaat informatie over hen door tot in de loopgraven. Pater Robert Vandepitte (1893-1970), die in 1916 begon met de uitgave van 'n *Lisseweghenaerke*, was één van de pioniers op dit vlak. De collectie van de provinciale bibliotheek voor dit blaadje is buitengewoon interessant omdat ze niet enkel een uitgebreide collectie *Lisseweghenaerkes* omvat, maar ook een grote hoeveelheid briefwisseling van Robert Vandepitte. Op die manier krijgen we ook een beeld van de manier waarop hij zijn informatie verzamelde, van de moeilijkheden die bij de publicatie ervan kwamen kijken...

Vandepitte was een kloosterling uit Zuienkerke, buurgemeente van Lissewege, die zijn theologiastudies aan het seminarie onderbroken zag door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Hij trad in dienst als brancardier bij de infanterie en begon in 1916 — toen het duidelijk werd dat de oorlog niet snel voorbij zou zijn — zijn netwerk van kennissen uit Lissewege aan te spreken om informatie over het dorp en over andere Lissewegenaars in legerdienst te verzamelen en uit te wisselen. Om zijn dorpsgenoten vlotter te kunnen bereiken met deze informatie begon hij al snel met de uitgave van een van de eerste frontblaadjes, aanvankelijk onder de naam *Vivan 't Noorden! Lisseweghe is hier!* In het tweede nummer werd dit vereenvoudigd tot *Voor de Lisseweghenaers* en vanaf het derde nummer verscheen het onder de naam 'n *Lisseweghenaerke*.

Gezien de grote populariteit van de frontblaadjes duurde het niet lang voor de censuur zich ermee begon te moeien. Ook Vandepitte, die zijn Vlaamsgezindheid niet onder stoelen of banken stak, kreeg het al snel met hen aan de stok, zoals duidelijk blijkt uit heel wat brieven uit 1917. In juni van dat jaar werd hij ontboden op de *état-major* van de kolonel die hem verbood het blad voort te zetten omdat hij "wederspanning" was. Door buiten medeweten van zijn kolonel om navraag te doen over de voorwaarden waaraan hij moest voldoen

om zijn blaadje te blijven publiceren, slaagde hij erin het op 16 juni 1917 door de legerdagorde te laten toestaan. Hij kwam hierdoor in conflict met de kolonel wat zijn positie bij het infanterieregiment op termijn onhoudbaar maakte. Pas na overplaatsing naar een artillerieregiment kon hij zich opnieuw op het werk aan zijn blaadje werpen en, zoals hij het later zelf verwoordde: "t Lisseweghenaerke leefde, en 't is blijven leven, zolang het leven moest,... tot Uw huis en dorp weer vrij waren, spijs dezen die 't misgunden... omdat het Vlaams was!" — (LB)

Literatuur: Demedts André, 'In memoriam pater Leopold Vandepitte o.c.d.', *Vlaanderen* 19(1970), 471-472. – Leo Vandepitte, 'Een Lisseweegs frontblaadje tijdens de oorlog 1914-1918', *Rond de poldertorens* 13 (1971), 129-133. – Vandepitte Leo, 'Een Lisseweegs frontblaadje tijdens de oorlog 1914-1918, in: *Rond de poldertorens* 10(1968)p.1-8.

Programmabrochure voor de Kattenstoet in Ieper (1960)

Naast een rijke collectie boeken en tijdschriften bewaart de Provinciale Bibliotheek binnen haar muren ook een uitgebreide collectie brochures en kleine publicaties. Vanuit haar ambitie om een representatieve collectie aan te bieden op het vlak van lokale en regionale cultuur en geschiedenis in West-Vlaanderen, voert de bibliotheek een actief verzamelbeleid op het vlak van deze 'grijze literatuur'. Ze heeft daarbij bijzondere aandacht voor de publicaties van heemkundige kringen en lokale erfgoedverenigingen. Aangezien veel van deze publicaties niet in het commerciële circuit maar in eigen beheer en in kleine oplagen worden gedrukt en onder de leden verspreid, blijven ze onder de radar van de meeste bibliotheken. Naast deze uitgaven uit het erfgoedveld, bevat de brochurecollectie ook heel wat korte verhandelingen, overdrukken uit tijdschriften (die niet altijd in de tijdschriftencollectie opgenomen zijn), publiciteitsfoldertjes en programmabrochures voor allerlei evenementen (zoals stoeten en processies). Een belangrijk deel van deze collectie wordt gevormd door promotiemateriaal voor de kuststreek. Ook een beperkte collectie historisch reclaimedrukwerk van West-Vlaamse bedrijven maakt deel uit van de brochureverzameling.

We selecteerden een programmaboekje uit 1960 van de overbekende Ieperse kattenstoet als voorbeeld van wat deze rijke en enorm gevarieerde verzameling klein drukwerk te bieden heeft.

Het boekje behoort tot een reeks waarvan het eerste nummer teruggaat tot het jaar 1955. In dat jaar trok voor het eerst de Kattenstoet door Ieper zoals we die nu nog kennen. Groots opgevat, met meer dan duizend figuranten en met een uitstraling die tot ver buiten Ieper reikt. Vooral de toenmalige burgemeester Albert Dehem was de drijvende kracht achter het grootschalige evenement. Hij wou zo Ieper (inter)nationaal terug op de kaart zetten na de rampzalige vernietiging tijdens de Eerste Wereldoorlog en de daaropvolgende moeizame heropbouw. De kattenstoet bouwde voort op een middeleeuwse traditie waarbij tijdens de vasten katten van een toren geworpen werden. Dit gebruik was trouwens in bijna heel West-Europa gekend. Tot 1991 ging de stoet jaarlijks uit onder ruime belangstelling. Op vandaag is het kattenfeest een driejaarlijkse traditie geworden.

Het programmaboekje van 1960 is een ontwerp van Luk Vangheluwe die op een speelse manier al de publiciteit in zijn ontwerp heeft geïntegreerd. Dit was trouwens

al sinds 1955 een traditie. De deelnemende handelaars kregen stuk voor stuk een aangepaste 'kattige' advertentie waardoor de publiciteit naadloos overvloedt in het eigenlijke programma van de stoet. Doordat de bibliotheek de boekjes over de jaren heen zorgvuldig heeft verzameld, biedt de reeks ook een verrassende kijk op hoe het publicitair drukwerk is geëvolueerd en de stoet zich heeft aangepast aan een veranderend tijdsbeeld. — (BS)

Brief van Constant Permeke aan Achiel Stubbe (1929)

In 1930 verscheen in de reeks *Eigen Schoon* een monografie over de schilder Constant Permeke (1886-1952) van de hand van priester en kunsthistoricus Achiel Stubbe (1896-1963). Het boek — in wezen een uitgebreid essay met literaire allures — was de eerste monografie over deze Vlaamse expressionist. Volgens de promotiefolder wist Stubbe “de algemene karaktertrekken en de diepere betekenis van Permekes grootse kunst” treffend te synthetiseren. Nauwelijks een jaar later verscheen in de reeks *Keurboeken* van het Davidsfonds een herwerkte en goedkopere editie van het boek, gedrukt op niet minder dan 12.000 exemplaren.

Dat uitgerekend Achiel Stubbe de eerste monografie over Permeke publiceerde was op zich niet vreemd. Hij was vanaf de jaren 1930 een van de pleitbezorgers van het werk van Permeke en van andere Vlaamse expressionisten, waaronder ook Albert Servaes (1883-1966). In zijn teksten situeerde Stubbe de door hem sterk geapprecieerde eigentijdse kunstenaars in een ruimere historische context. Vooral met de renaissance- en barokkunst, de periode waarin Stubbe zich had gespecialiseerd, legde hij graag verbanden. Stubbe zou blijven schrijven over Permeke, zoals een korte inleidende beschouwing in de brochure voor de tentoonstelling van werken van de expressionistische schilder in het Brusselse Paleis voor Schone Kunsten in 1938.

Daarenboven raakten Achiel Stubbe en Permeke in de loop van de jaren bevriend, wat zeer duidelijk blijkt uit de in de Provinciale Bibliotheek bewaarde briefwisseling, goed voor een vijftigtal brieven en een handvol postkaartjes van de schilder. De bewaarde brieven dateren uit de periode 1929-1949. Permeke sprak Achiel Stubbe meestal aan met ‘Beste Achiel’, ‘Liefste Paterke’ of ‘Zeer lieve vriend’. De monografie uit 1930 over Permeke lijkt bepalend geweest te zijn voor de vriendschap tussen de schilder en Stubbe, want in een niet gedateerde brief schreef Permeke: “Ik heb uw boeken goed ontvangen en dank er u voor. Dat worde den eersten steen van onze vriendschap, met andere woorden van ons gemeenschappelijk leven ; het kunstleven”. Een van de vroegste brieven is ook een van de meest persoonlijke. Op 30 november 1929 schreef Permeke: “En als ik op mezelf terug zie, toen ik gisteren avond het lijkje van dat lieve kindje aan ’t kisten was. Zijn klein kruisje van ‘vaarwel’ aan zijn voorhoofdje bracht (...)”. Permeke beschreef zijn emoties bij het overlijden van zijn doch-

tertje Marie, die op 28 november bijna onmiddellijk na de geboorte gestorven was. En hij liet ook voelen sterkte te vinden in zijn geloof. Dat hij dit aan Stubbe schreef — een priester — zal wellicht geen toeval zijn.

Uit de briefwisseling blijkt verder dat Stubbe Permeke soms hielp bij de verkoop van kunstwerken, betrokken was bij de organisatie van een aantal tentoonstellingen en door Permeke wel eens expliciet gevraagd werd om een inleiding voor een tentoonstelling te schrijven. In 1939 deed Permeke — vergeefs — een poging om Stubbe lid te maken van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten. En wanneer Permeke in 1943 gevraagd werd een in memoriam voor Gustaaf De Smet te schrijven, riep hij de hulp van Stubbe in. Een enkele keer ontving Stubbe ook post van Permekes echtgenote Marietje. De briefwisseling gunt ons een blik op de relatie tussen Permeke en zijn biograaf. — (JC)

Literatuur: Fontier Jaak, ‘Achiel Stubbe’, VWS-Cahiers 214, 2003. — Van den Bussche Willy, *Permeke*, Antwerpen, 1986.

Opmeting van het 'Hôtel de Gand' door Jules Coomans (1904)

Het katholieke stadsbestuur van Ieper benoemde in 1895 ingenieur-architect Jules Coomans (1871-1937) tot stadsarchitect. Coomans had eerst les gevolgd aan de Gentse Sint-Lucasschool en vervolgens met succes de opleiding ingenieur-architect aan de Katholieke Universiteit Leuven voltooid. Hij liep een tijdlang stage bij Joris Helleputte en ging aan de slag bij de gebouwendienst van Post en Telegrafie. Achteraf gezien was dit slechts een aanloop naar wat zijn levenswerk zou worden: de verfraaiing en de wederopbouw van Ieper, een stad met een belangrijk historisch patrimonium. In de periode 1895-1914 begeleide hij de restauratiewerken aan nagenoeg alle belangrijke historische gebouwen in Ieper, met de hallen en de Sint-Maartenskerk als de meest in het oog springende werven. In de geest van Viollet-le-Duc ging hij daarbij vaak sterk reconstruerend te werk, waarbij latere toevoegingen aan de gebouwen moesten wijken en een neogotische verfraaiing of voltooiing werd doorgevoerd.

Wanneer in 1914 de Eerste Wereldoorlog uitbrak, waren de meeste werven grotendeels voltooid, al wachtte de Sint-Maartenskerk nog op de reconstructie van de torenspits. Coomans ontvluchtte de stad en bracht daarbij zijn volledige plannenarchief en zijn documentatie in veiligheid. Vanuit het badplaatsje Wimereux startte hij in opdracht van het stadsbestuur met de voorbereiding van de wederopbouw van Ieper. In zijn visie moest de stad heropgebouwd worden, met een getrouwe reconstructie van de belangrijkste monumenten, ondersteund door nieuwbouw in een historiserende stijl. Na de wapenstilstand keerde Coomans naar Ieper terug om de wederopbouw in goede banen te leiden. Voor de belangrijkste monumenten — waaronder de drie grote stadskerken en het complex van hallen en belfort — tekende hij de plannen zelf, daarbij dankbaar gebruik makend van zijn vooroorlogse restauratieontwerpen.

Tussen de honderden plannen van Jules Coomans die de Provinciale Bibliotheek bewaart, steekt een fraaie tekening van het 16^e-eeuwse, gotische *Hôtel de Gand* in de D'Hondtstraat. Coomans restaureerde het huis in 1904 in opdracht dokter Isidoor Diericx, de toenmalige eigenaar. Op de tekening is de bestaande toestand van het huis te zien, met een 19^e-eeuwse deuromlijsting. Bij de restauratie opteerde Coomans er voor om de gotische toestand grotendeels te reconstrueren. Hij ontwierp een neogotische deuromlijsting, een neogotische deur

en reconstrueerde de krijkskozijnen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd het huis gedeeltelijk verwoest. Wie voor de herstelling van de oorlogsschade tekende is niet geweten, maar zeker is wel dat daarbij de vooroorlogse visie van Coomans gevolgd werd. — (JC)

Literatuur: Breyne-Bulcke Anne, 'Jules Coomans, zijn leven en werk', *De Gidsenkring* 33 (1995) 1, 17-29. Constandt Hugo, "Ieper zal herrijzen!" De wederopbouw van Ieper gedirigeerd door ingenieur-architect Jules Coomans', in: *Ieper. De herrezen stad*, Koksijde, 1999, 67-90.

Ontwerptekening van Eloi Coucke voor een glasraam voor de kerk van Aarsele (1911)

De familie Coucke had in de tweede helft van de negentiende eeuw een bekend glasatelier in Brugge. Samuel Coucke (1833-1899), vader van Eloi, was na opleiding in Engeland en Duitsland een eigen atelier begonnen in Brugge. Hij was trouwens niet de enige die zich specialiseerde in de glazenierskunst. Ook Henri Dobbelaere en Jean-Baptiste Bethune werkten (een tijdlang) vanuit Brugge. De heropbloei van de glazenierskunst in die periode is te situeren in de ruimere beweging van de neogotiek en werd gestimuleerd door een katholiek mecenaat dat zich onder andere richtte op de (her)inrichting van kerkinterieurs.

Samuel woonde en werkte in de Korte Vuldersstraat in Brugge, waar hij op de eerste verdieping in zijn atelier een groot raam liet aanbrengen waartegen de glasramen die hij maakte, konden gepresenteerd worden. Het huis met het kenmerkende raam bestaat trouwens nog steeds. Gaandeweg werd het huis door Samuel Coucke volledig ingericht in neogotische stijl. In dat kader groeiden Eloi en zijn vijf broers en vier zussen op. Ze kregen een bijzonder vrome opvoeding. Vader Samuel had het idee om met zijn zonen een werkverdeling te maken, waarbij elke zoon één of meerdere artistieke vaardigheden zou verwerven om zo samen een soort kleine kunstgemeenschap te gaan vormen.

Eloi (1860-1929) was de meest kunstzinnige van de gebroeders Coucke. Hij volgde les aan de academies van Brugge en Antwerpen en kreeg verschillende eervolle vermeldingen. Vanaf 1880 was hij binnen het atelier Coucke de voornaamste ontwerper van glasramen en maakte hij de meeste schets- en uitvoeringstekeningen. Zijn tekenwerk werd door tijdgenoten uit de neogotische beweging vergeleken met het werk van vijftiende-eeuwse miniaturisten. Naast glasramen ontwierp Eloi ook kunstborden, eetserviezen en vazen in neogotische stijl. Op die manier hielp hij het familie-atelier overleven op het ogenblik dat de bestellingen voor glasramen uit katholieke hoek daalden ten gevolge van de schoolstrijd.

De schetsen voor glasramen in de kerk van Aarsele maken deel uit van een bundel met honderden kleine schetsen en ontwerptekeningen. Meestal gaat het om potloodtekeningen opgehoogd met waterverf. De reeks

bevat ook een aantal calques. Opvallend zijn ook de ontwerpen die gemaakt werden voor kerken in andere continenten. Zo bevat de bundel ontwerpen bestemd voor de Verenigde Staten, Zuid-Amerika, Indië en uiteraard ook Belgisch Kongo. Het was vader Samuel Coucke die begonnen was met de uitbreiding van zijn afzetmarkt naar het buitenland. Zijn levering van glasramen in Rome en Jeruzalem had zijn bedrijf ook buiten België bekendheid gegeven. De ontwerpen voor de kerk van Aarsele werden gemaakt in 1911 en waren bestemd voor de ramen van de zijkapellen en het koor. — (BS)

Literatuur: Van den Abeele Andries, 'Samuel Coucke en zijn zonen. Een Brugse glazeniersfamilie', *Brugs Ommeland* 39 (1999) 2, 93-139.

Het Sint-Jansgodshuis in Ieper (ca. 1840)

Eén van de grote vernieuwingen in de prentproductie van de 19e eeuw is het gebruik van de lithografie of steendruk. Dit vlakdrukprocédé werd uitgevonden in 1796 en kwam in het eerste kwart van de 19e eeuw tot volle ontwikkeling. Het bood een groot gebruiksgemak en uitgebreide artistieke mogelijkheden, waardoor het snel het middel bij uitstek werd om prenten van hoge kwaliteit te produceren. In de Nederlanden kwamen de eerste lithografische ateliers in bedrijf in de jaren twintig van de 19e eeuw, onder meer in Doornik en Brussel. Heel wat kunstenaars specialiseerden zich in de nieuwe techniek. Eén van hen was Louis Haghe, die in 1806 in Doornik geboren was en zijn eerste stappen als lithograaf zette in het bedrijf van Antoine Dewasme in diezelfde stad. In 1823 trok hij naar Londen waar hij zich associeerde met de uitgever William Day. Hij verwierf er grote naam en faam en werd zelfs officieel tekenaar en lithograaf van koningin Victoria. Hij overleed in 1886 in Stockwell bij Londen. Haghe maakte ook een aantal lithografieën met gezichten van Belgische steden, waaronder dit binnengezicht van het Sint-Jansgodshuis in Ieper. De prent, die met aquarel is opgehoogd, is afkomstig uit de verzameling van Alexis Verbouwe en vormt een mooi staaltje van het vakmanschap van de kunstenaar. Het Sint-Jansgodshuis werd in de 13e eeuw gesticht als zorginstelling voor behoeftigen. In 1801 werd het omgevormd tot bejaardentehuis. De prent toont de zogenaamde 'bestekamer' op de eerste verdieping van de godshuisvleugel uit 1555. In zijn *Iconografie van het arrondissement Ieper* beschrijft Verbouwe de prent als volgt: "voor de moeder overste, gezeten in een zetel, wordt een oud gebrekkelijk vrouwtje door twee kloosterzusters binnengebracht". De wanden van de kamer zijn geheel met houten lambriseringen bekleed en rechts is een monumentale schouw te zien. Nu wil het toeval dat de 16e-eeuwse vleugel van het Sint-Jansgodshuis in de Ieperleestraat een van de weinige historische gebouwen in Ieper is die de verwoestingen van de Eerste Wereldoorlog min of meer overleefd heeft. Het gebouw fungeert thans als Stedelijk Museum. De schouw en de balkenzoldering die op de prent te zien zijn, bleven bewaard. Ook de kast links van de schouw bestaat nog en bevindt zich in het museum. Het grote schilderij boven de schouw hangt nu in het OCMW-museum Belle Godshuis in Ieper. — (MR)

*van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 11n
1. Provincie West-Vlaanderen, Arrondissement Ieper,
Kanton Ieper, Turnhout, 1987, 315-318.*

Literatuur: Cornillie J.E.: *Ieper door de eeuwen heen*, Ieper, 1950. *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris*

Tekening van een tegel uit de Brugse Eekhoutabdij (1804)

De ooit welvarende Eekhoutabdij in Brugge werd in 1796 opgeheven, waarna de gebouwen gesloopt werden. Uit de puinen werd een middeleeuws (mogelijk 14e-eeuws) versierd tegeltje gerecupereerd, dat hier afgebeeld is. Het tegeltje uit rood- en witbakkende klei stelt een vrouwenhoofd voor, in een kader met floraal motief. Volgens de bijgaande aantekening zou het om een kloosterzuster gaan, maar het zou evengoed de Maagd Maria of een andere heilige kunnen zijn. De prent (60,5 x 51,2 cm) is een aquarel die niet gesigneerd is, maar aan de Brugse kunstenaar Pieter Le Doulx (1730-1807) mag toegeschreven worden. Ook de opdrachtgever is bekend: het gaat om Joseph van Huerne (1752-1844), een van de rijkste Bruggelingen van zijn tijd en een groot verzamelaar van kunst, antiek en rariteiten. Het hier afgebeelde tegeltje maakte deel uit van zijn collectie. Van Huerne verzamelde niet alleen de objecten zelf, maar liet er ook tekeningen van maken. Daarnaast bestelde hij tekeningen van stukken uit andere verzamelingen, van dieren (vogels, vlinders, kevers...) en van landschappen. Hij deed hiervoor een beroep op verschillende kunstenaars, die hij daartoe zelfs soms enige tijd in vaste dienst nam. Zo vervaardigde de jonge Serafijn Vermote (1788-1837) tussen 1812 en 1815 in zijn opdracht honderden gewassen pentekeningen met stads- en dorpsgezichten van West-Vlaanderen. Ook Jan Karel Verbrugge (1756-1831), Antoon Steyaert (1761-1841) en, zoals gezegd, Pieter Le Doulx werkten voor hem. De Provinciale Bibliotheek Tolhuis bewaart nog twee andere tekeningen die voor Joseph Van Huerne gemaakt werden: afbeeldingen van een bronzen Mariabeeldje en van de mijter van Lubrecht Hautschild (†1417), abt van de Eekhoutabdij. Deze beide objecten behoorden eveneens tot de verzameling van Van Huerne en werden door hem — samen met andere kunstwerken, waaronder ook het tegeltje uit de Eekhoutabdij — aan de Brugse Sint-Salvatorskerk geschonken, waar ze zich nu nog steeds bevinden. — (MR)

Literatuur: Devliegheer Luc, *De Sint-Salvatorskathedraal te Brugge. Inventaris*, Tielt/Amsterdam, 1979, 242, 247-248, 254. Kervyn Benoit, 'Joseph van Huerne, mecenas van de Sint-Salvatorskathedraal', In de Steigers 15 (2008) 4, 131-139.

Het *Album Pittoresque de Bruges* van Joseph-Octave Delepierre (1837-1840)

In 1837 verschijnt in Brugge de eerste aflevering van het *Album Pittoresque de Bruges*. Uitgever is Joseph Buffa (1801-1864), Brugse prentenhandelaar van Italiaanse origine. Auteur van de teksten is jurist en historicus Joseph-Octave Delepierre (1802-1879). Hoewel veel zorg aan de inhoud en de druk van de teksten wordt besteed, is de hoofdbedoeling toch om een aantrekkelijk en prestigieus prentenboek op de markt te brengen. Daarom is gekozen voor een groot formaat (39,4 x 29 cm) en voor de lithografie als druktechniek. Zoals de uitgebreide titel het zegt, willen de makers een *collection des plus belles vues et des principaux monuments* van de stad bieden. Dit past helemaal binnen de mode van de tijd om de schoonheid van stad en land in romantische prenten weer te geven. Voor Brugge komt er nog bij dat men het uitzicht van de historische stad vol sporen van een groots verleden wil vastleggen, vóór de moderne tijden alles zullen uitwissen — zo wordt het althans in de inleiding verwoord. Voor de prenten doet men in eerste instantie een beroep op tekenaar Antonio Tessaro (eveneens van Italiaanse origine en allicht verwant met Buffa) en op de Brusselse tekenaar en lithograaf Henri Borremans. Voor het tweede deel, dat vanaf 1840 verschijnt, zijn Louis-Joseph Ghémar en Edouard Manche de tekenaars en lithografen. Vooral beide laatstgenoemden leveren prenten van een uitzonderlijk hoge kwaliteit af. Omdat het werk in afleveringen verschijnt en de kopers dus zelf voor het inbinden moeten zorgen, bestaan er nogal wat verschillen tussen de bewaarde exemplaren van het *Album*. Vrijwel geen enkel exemplaar is compleet. Vooral de laatst verschenen prenten zijn uiterst zeldzaam. Bovendien zijn van sommige onderwerpen twee of zelfs drie verschillende versies uitgebracht, wat een exacte telling van de prenten bemoeilijkt en bij diverse auteurs verschillende totalen oplevert. Het aantal afgebeelde onderwerpen bedraagt 46, waarvan 28 gezichten van Brugse straten en gebouwen. De rest betreft interieurs, kunstwerken, een prent met volksklederdracht en ook twee stadsgezichten van Damme. Hier niet meegerekend zijn de vijftien reproducties van het Sint-Ursulaschrijn van Memling, die een beetje apart staan en ook als zelfstandige publicatie uitgebracht werden. Door het grote aantal prenten, de hoge kwaliteit en de vroege verschijningsdatum — net vóór de uitvinding van de fotografie — is het *Album Pittoresque* sterk

bepalend geweest voor de beeldvorming van Brugge in de 19e eeuw en zelfs daarna: een groot aantal latere prenten is er duidelijk schatplichtig aan. Het exemplaar van het *Album* uit de Provinciale Bibliotheek Tolhuis is afkomstig uit de verzameling van Alexis Verbooue. Het bevat 31 platen die als bijzonderheid hebben dat ze alle met de hand ingekleurd zijn. Hiermee behoort het tot de zeldzame luxe-versies. — (MR)

Literatuur: Van Biervliet Lori, 'Het Album Pittoresque, hoogtepunt in de Brugse iconografie', *Biekorf*, 80 (1980) 159-163. Ryckaert Marc, 'Het 19de-eeuwse Brugge in lithografie en fotografie', *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 89 (2011) 674-678.

Foto van de dorpskom van Dadizele (1857?)

Sinds de late middeleeuwen is Dadizele een druk bezocht Mariabedevaartsoord. Rond het midden van de 19e eeuw blijkt de toenmalige kerk niet alleen te klein, maar verkeert ze ook in een niet erg goede staat. Onder impuls van de Brugse bisschop Jan-Baptist Malou wordt besloten om een nieuwe en aanzienlijk grotere kerk te bouwen. Het zal de huidige monumentale basiliek worden waaraan meerdere tenoren van de neogotiek meewerken: Thomas Harper King, Edward Welby Pugin en Jean-Baptiste Bethune. De eerste steen van het nieuwe gebouw wordt in 1857 gelegd. Dat betekent dat kort daarvoor de oude kerk afgebroken is. Hoewel de fotografie op dat ogenblik nog geen twintig jaar bestaat en dus nog in de kinderschoenen staat, zijn van de kerk en de afbraak foto's gemaakt. Wie de fotograaf was, is niet bekend. De Provinciale Bibliotheek bezit er vier van, afgedrukt op albuminepapier. Het zijn allicht de oudste van de hele fotocollectie. Eén opname toont het interieur met een rijk versierd altaar en koor: mogelijk heeft men net voor de afbraak begon nog een plechtige afscheidsmis gehouden? Twee opnames tonen de toren tijdens de slopingswerken. En tenslotte is er een algemener gezicht, met op de achtergrond de kerktoren waarvan de spits al afgehaald is. Vooral dat laatste beeld is bijzonder interessant. Omwille van het onderwerp, natuurlijk: behalve de toren in afbraak is er ook een stuk van het dorp te zien, met de kerkhofmuur en de bomen rond de kerk, met enkele huizen en een zandige weg vol karrensporen. Op de voorgrond loopt een herder met zijn kudde schapen. Die kudde is niet alleen een pittoresk element in de compositie, ze leert ons ook iets over de gebruikte techniek. De meeste fotografische opnameprocédés uit die beginjaren vereisen lange belichtingstijden van vaak vele minuten. Hiermee is een beweeglijk onderwerp als een schapenkudde onmogelijk te fotograferen. Er is in die tijd slechts één mogelijkheid om met korte belichtingstijden te werken: het in 1851 uitgevonden *natte collodiumprocédé*. De techniek is omslachtig: de gevoelige laag wordt op de glasplaat gestreken, waarna de belichting én de ontwikkeling onmiddellijk dienen te gebeuren, vóór de gevoelige laag opgedroogd is. Dit impliceert dat de donkere kamer waar de ontwikkeling van het glasnegatief gebeurt zich in de onmiddellijke buurt moet bevinden. In een studio is dat niet zo'n bezwaar, maar op het terrein is dat wel even anders. Vaak gebruiken de fotografen bij opnames in open lucht een rijdende donkere kamer in een speciaal daartoe uitgeruste wagen. Een ander nadeel is dat

collodium, dat aan schietkatoen verwant is, niet zonder gevaar is: het is giftig en uiterst brandbaar. Dit alles doet ons met nog meer respect kijken naar deze foto's, die ons een blik gunnen op een ver en voorgoed vervlogen verleden, en die vooral ook een (voor die tijd) technisch hoogstandje vormen. — (MR)

Literatuur: Dessein Jozef, *Dadizele. De geschiedenis van een dynamisch dorp en bedevaartsoord*, Dadizele, 1996.

Foto-album van het Brugse bedrijf 'La Brugeoise' (1908)

In de 19e en vroege 20e eeuw was Brugge niet bepaald een industriestad. Toch waren er enkele bedrijven gevestigd die een meer dan lokaal of regionaal belang hadden. Vooral één ervan heeft het tot een heuse wereldspeler gebracht: het metaalverwerkend bedrijf *La Brugeoise*. De geschiedenis van de firma begint in 1854, wanneer de Brugse ijzerhandelaar Jozef De Jaegher een ijzergieterij opstart, eerst in de Ezelstraat en later in de Raamstraat. De onderneming groeit snel en gaat zich specialiseren in de bouw van spoorwegmaterieel en metalen gebinten. Tegen het einde van de 19e eeuw werken er meer dan vijfhonderd arbeiders. In 1902 gaat het even mis, wanneer een tegenvallende conjunctuur en iets te gewaagde buitenlandse investeringen het bedrijf op de rand van de afgrond brengen. Maar vers kapitaal en een nieuwe directie zorgen voor een geslaagde doorstart onder de naam *Société anonyme La Brugeoise*. Ten zuiden van de stad, op het grondgebied van Sint-Michiels, wordt tussen het kanaal en de spoorweg naar Gent een nieuwe fabriek gebouwd, die in 1905 in gebruik genomen wordt. Weldra zijn er 1500 man aan de slag. In de loop van de 20e eeuw zal het bedrijf verder groeien, mede dank zij een aantal fusies, om in 1986 uiteindelijk op te gaan in de Canadese groep *Bombardier*. De specialisatie blijft lange tijd dezelfde: rollend spoorwegmaterieel (ook trams) en ijzeren of stalen gebinten, waaronder met name bruggen. Bij deze bruggen zijn er ook zogenaamde Vierendeelbruggen, een speciaal type vakwerkbrug dat ontwikkeld is door de Belgische ingenieur Arthur Vierendeel (1852-1940). Vierendeel was gedurende ruim dertig jaar directeur van de Provinciale Technische Dienst van West-Vlaanderen, en was tevens hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Leuven. Om het bedrijf meer bekend te maken en aan te prijzen bij potentiële klanten, liet de directie van *La Brugeoise* foto's maken van de verschillende producten. Die werden gebruikt in gedrukte catalogi. In 1908 — drie jaar na het in gebruik nemen van de nieuwe fabrieksgebouwen — werd zelfs een album gemaakt met originele foto's. Op hoeveel exemplaren dit verscheen is niet bekend. Het exemplaar uit de Provinciale Bibliotheek telt niet minder dan 77 zwart-wit foto's op groot formaat, van hoge professionele kwaliteit en op stevig karton gekleefd. Alles is ingebonden in een mooi album van oblongformaat (25,5 x 34 cm), met als titel: *La Brugeoise. Usines métallurgiques. Société anonyme. Saint-Michel-lez-Bruges (Belgique)*. Het is niet gedateerd, maar bij de eerste foto luidt het bijchrift, dat in zorgvuldig handschrift is toegevoegd:

“sortie du personnel, vue prise le 17 septembre 1908”. Daarna worden getoond: de verschillende afdelingen van de fabriek, deelname aan internationale tentoonstellingen, treinwagons voor Belgische en buitenlandse maatschappijen (onder meer in Argentinië, Brazilië, India, China, Spanje...), trams, metalen bruggen en andere metalen constructies. Onder deze laatste ziet men een schachtbok voor een kolenmijn en een metalen koepel voor een gebouw in Brazilië, maar evengoed de spits van de nieuwe kerk in Dadizele. Het is duidelijk de bedoeling om een zo ruim en gevarieerd mogelijk beeld van het bedrijf en zijn productie te geven, alsook van de internationale markt die bestreken wordt. — (MR)

Literatuur: D'hondt Jan, 'Industrialisatie: het voorbeeld van La Brugeoise', in Ryckaert M. en Vandewalle A. (red.), *Brugge. De geschiedenis van een Europese stad*, Tielt, 1999, 197.

Een oude vrouw gefotografeerd door Stijn Streuvels (ca. 1897)

“De deur ging weer open en van achter de lijs kwam Lite Lo, haren rok op het hoofd en zijpelend van den regen”. Met deze zin introduceert Stijn Streuvels in zijn verhaal *Op den dool* uit 1897 het personage Lite Lo, een oude vrouw die, zo lezen we verder, maar wat graag een glas drinkt. Tussen de duizenden foto’s van Stijn Streuvels die in de Provinciale Bibliotheek bewaard worden, steekt een beeld van een kranig kijkende oude vrouw met een staf in de hand waaronder Streuvels eigenhandig “Lite Lo uit *Op den dool*” schreef. Streuvels had de foto zelf genomen. Ook het glasnegatief waarvan de afdruk komt, bleef bewaard.

Stijn Streuvels was een gepassioneerde fotograaf en zou tijdens zijn leven duizenden foto’s nemen en er nog minstens evenveel van andere fotografen bijhouden. Zijn vroegste kennismaking met de fotografie was toen hij in 1880 samen met zijn moeder en zijn broer voor een rondreizende fotograaf poseerde. De stap naar het zelf fotograferen zette hij in de late jaren 1880 onder impuls van zijn vriend Richard Van Dorpe (1872-1955). Uit de briefwisseling met zijn neef Cesar Gezelle blijkt duidelijk dat tegen 1895 Streuvels het fotograferen, het ontwikkelen en het afdrukken duidelijk onder de knie had. Het werd een blijvende passie en regelmatig kocht Streuvels een nieuw toestel. Wanneer hij in 1898 op zoek ging naar een uitgever voor zijn eerste boek, vroeg hij een honorarium dat hem de mogelijkheid zou bieden een fototoestel te kopen.

Streuvels was een amateurfotograaf, iemand die fotografeerde voor zichzelf, zonder daarbij aansluiting te willen vinden bij een bepaalde artistieke stroming. Hij stelde zijn werk ook niet tentoon of hing ingelijste foto’s aan de muren van zijn woning. Een aantal van zijn foto’s duiken tijdens zijn leven op in zijn eigen boeken, zoals in *De landsche woning in Vlaanderen* (1913) en *Land en leven in Vlaanderen* (1923). Een verwijzing naar de ‘auteur’ van de foto is er niet te vinden.

Streuvels documenteerde met zijn fotografie zijn omgeving, zijn eigen leven. Hij fotografeerde de boeren aan het werk op het veld, de boerenwoning, processies, zijn reizen en vooral ook zijn vrienden, zijn familie en zijn gezin. Zijn negatieven omvatten tientallen portretten van zijn vrouw en kinderen, foto’s waarin volgens Karel van Deuren “de tederheid, de kwetsbaarheid van Streuvels zichtbaar wordt”. De schrijver portretteerde

zijn leven lang ook volkstypen uit dorp, mensen die hij een plaats gaf in zijn verhalen. De foto van de kranige oude vrouw met wandelstok in de handen die model stond voor Lite Lo is daar een voorbeeld van. De foto behoort wellicht tot de vroege opnames van Streuvels, gemaakt ten laatste in 1897, het jaar waarin hij het verhaal *Op den dool* schreef. Ook later zou Streuvels nog herhaaldelijk personages modelleren naar mannen en vrouwen die hij fotografeerde. Afdrukken werden niet zelden op kaartjes gekleefd, met de vermelding van het personage. — (JC)

Literatuur: Coppens Jan, Van Deuren Karel en Thomas Piet, *Stijn Streuvels fotograaf*, Brussel, 1994.

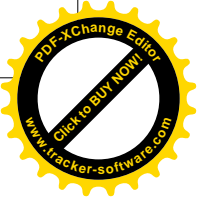

De Markt in Brugge (1959)

Op de Markt van Brugge zit een vrouw in bloemetjesjurk op een houten krat te midden van potten, pannen, koffiekannen en ander metalen huishoudgerief. Achter haar staan een tent, een parasol met Rizzla-reclame en iets wat op een caravan lijkt. De vrouw kijkt recht in de lens, zich niet storend aan de drukte van de markt-dag die zich achter haar afspeelt. De foto werd in 1959 genomen door Emmanuel van der Elst, die in de jaren 1950-1960 honderden dia's maakte van West-Vlaamse gemeenten, mensen, gebruiken, feesten en processies.

Baron Emmanuel van der Elst (1894-1972) was een jurist die onder het pseudoniem Jean de Vincennes diverse bijdragen over volkscultuur en de geschiedenis van West-Vlaanderen schreef. Onder zijn eigen naam publiceerde hij in 1975 het belangwekkende *l'Hopital Saint-Jean de Bruges (de 1188 à 1500)*. Zijn documentatie werd in 1975 samen met zijn verzameling dia's aan de Provinciale Bibliotheek geschonken. De in totaal ruim 2.000 grootbeelddia's (6 x 6 cm) — waarvan de kleuren de tand des tijds goed doorstaan hebben — had van der Elst zelf geografisch en thematische geordend en er handgeschreven lijsten van bijgehouden. Hij fotografeerde vooral in de periode 1955-1965 in West-Vlaanderen, met een bijzondere voorliefde voor de ruime regio rond Brugge, de kust en de Westhoek. Hij kwam in tientallen steden en gemeenten, van Brugge tot Veurne, van Aalbeke tot Zarren. Zijn beelden tonen markante monumenten zoals windmolens, de Brugse kerken, het begijnhof van Diksmuide, het kasteel van Wijnendale of hoeves. Het zijn foto's die wel interessant, maar zeker niet uitzonderlijk zijn. Belangwekkender zijn de dia's die van der Elst maakte van volksgebruiken, ambachten, processies en feesten: het caféleven anno 1960, een vinkenzetting in Damme in 1963, een paardensmid in Dudzele in 1961, de Godelieveprocessie in Gistel in 1957, de installatie van een nieuwe parochiepriester in Jonkershove in 1959, de paardenvissers in Oostduinkerke in de jaren 1950, de Boetprocessie in Veurne in 1958-1959, de professie van een kloosterzuster in Brugge in 1959. Als deze beelden samen vormen een uitzonderlijke spiegel op het leven in West-Vlaanderen omstreeks 1960, voor velen ondertussen nog slechts gekend via de verhalen van ouders en grootouders. — (JC)

Het schepencollege van Knokke demonstreert de nieuwe stranddouches (1971)

Op donderdag 15 juli 1971 ging het voltallige schepencollege van Knokke zwemmen in zee, om daarna het zeewater van zich af te spoelen onder de gloednieuwe douches op het strand. Het was een ludieke manier om het gemeentelijk beleid onder de aandacht te brengen. En uiteraard was ook de pers op het strand aanwezig, inclusief een aantal persfotografen. Naast Walter Baes, die voor *Het Nieuwsblad* werkte, was ook Werner De Baere van de partij. Werner De Baere (1921-2004) had zich vanaf de late jaren 1960 voltijds toegelegd op de persfotografie en was vooral actief aan de Belgische kust en het hinterland. Op het strand van Knokke drukte hij een zevental keer af. Het leverde beelden op van het schepencollege poserend in zee, van het schepencollege onder de douche en van enkele strandgangers die de douches gebruikten. Na ontwikkeling en gebruik werden de negatieven zorgvuldig opgeborgen in een mapje, met de identificatie “Knokke-Heist, 15/7/71, schepencollege zwemt, stortbaden”. Diezelfde dag nam hij nog foto's van een wielervedstrijd in Gistel, de aankomst van een Frans schip in de haven van Oostende en maakte hij een portret van een zekere Christian Hosten op de dijk van De Haan.

Werner De Baere zou van 1968 tot 1993 al zijn negatieven systematisch op deze manier opbergen, waardoor een uniek archief voor de kust en de regio Brugge ontstond. De Baere legde zich vooral toe op het 'kleine nieuws', gebeurtenissen met in de eerste plaats een regionale betekenis. Daarnaast fotografeerde hij ook heel wat sportwedstrijden, waaronder wielrennen, boksen en vooral de thuiswedstrijden van zowel Cercle Brugge als Club Brugge. Het goed geordende fotoarchief van Werner De Baere — dat in 2009 aan de Provinciale Bibliotheek werd geschonken — leest dan ook als een kroniek van het leven in een deel van West-Vlaanderen. Er zijn beelden van festiviteiten aan de kust, zeewijdingen, ongevallen, openingen van gebouwen of winkels, ontvangsten van prominenten, sportwedstrijden, cafés, missverkiezingen, optochten enzovoort. En uiteraard leert het fotoarchief ons ook iets over de manier van werken van Werner De Baere en de hoeveelheid opdrachten die hij kreeg. Zo was hij vaak met twee fotoestellen op stap. Voor veel evenementen gebruikte hij grootbeeldfilms, voor sportwedstrijden al vanaf de

jaren 1970 kleinbeeldfilm. Tussen de vele persfoto's zit ook wat fotografen als 'vrij werk' betitelen, zoals dorps- en landschapszichten en beelden van toevallige passanten. — (JC)

